

T. C.

Mardin Artuklu Üniversitesi

Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü

Süryani Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

AFRAHAT’IN BEŞİNCİ İSPATI

Ayşe HACIMUSTAFAOĞLU

13731009

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kutlu AKALIN

Mardin 2018

TAAHHÜTNAME

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Afrahat’ın Beşinci İspatı” adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kâğıt ve elektronik kopyalarının Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Projemin sadece Mardin Artuklu Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Projemin 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../.....

Ayşe HACIMUSTAFAOĞLU

KABUL VE ONAY

Ayşe HACIMUSTAFAOĞLU tarafından hazırlanan ‘Afrhat’ın Beşinci İspatı’ adındaki çalışma, Savunma Sınavı Tarihi tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Dr. Öğr. Üyesi Kutlu AKALIN

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Dr. Öğr. Üyesi Zafer DUYGU

Doç. Dr. M. Nesim DORU, Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Afrahat IV. yüzyılda yaşamış ve *İspatlar* isimli çalışmasıyla Süryani literatür geleneğine ilk önemli katkısını sunmuştur. Bu tez çalışması Afrahat'ın *Savaşlar Hakkındaki İspat* isimli beşinci ispatının tercümesini ve bunun arka planını sunmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Afrahat'ın yaşadığı dönemde Mezopotamya bölgesinin siyasî ve dinî açılardan tasviri yapılmaktadır. Ardından bir yazar ve Hristiyanlık sözcüsü olarak Afrahat ana hatlarıyla tanıtılmaktadır. İkinci bölüm ise beşinci ispatın tercümesini ve bu tercüme metnine yaptığımız bazı açıklamaları içermektedir. Sonuç ve kaynakça kısımları tezin son bölümlerini oluşturmaktadır.

Akademik hayatıma başladığım günden bu yana benden desteğini esirgemeyen, çalışmalarım esnasında bilgi ve deneyimleriyle beni yönlendiren değerli tez danışmanım Dr. Kutlu Akalın'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca değerli zamanını ayırarak eleştiri ve önerilerini sunan, literatür taramasının önemini hatırlatan, kaynaklar konusunda çalışmama büyük katkı sağlayan çalışma yöntemi konusunda beni yönlendiren, hatalarımı görmemi sağlayan Dr. Zafer Duygu'ya tez izleme jürisinde yer alarak tavsiyeleriyle çalışmama katkı sunan Prof. Dr. Turhan Kaçar'a teşekkürü borç bilirim. Yüksek lisansa başladığım ilk günden beri desteklerini benden esirgemeyen Doç. Dr. Mehmet Sait Toprak'a, sevgili eşime, çocuklarıma ve emeği geçen herkese ayrıca teşekkür ederim.

Ayşe Hacımustafaoğlu

Mardin 18.05.2018

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Afrahat'ın Beşinci İspatı

Ayşe Hacımustafaoğlu

Mardin Artuklu Üniversitesi

Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü

Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

2018: 64 + x Sayfa

Tezimiz, “Afrahat'ın (Savaşlar Hakkındaki) Beşinci İspatı” çerçevesinde ele alınacağından, Afrahat'ın (270-345) yaşadığı yüzyıldaki siyasî ve dinî yapı incelenmiştir.

Özellikle, Afrahat ve *İspatlar* isimli hacimli eserinden biri olan “Beşinci İspat”ı Türkçeye tercüme etmek ve literatüre kazandırmak hedeflenmiştir. Bu konuyla ilgili ülkemizde ulaşabildiğimiz herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Afrahat'ın yirmi üç eseri, Süryani İncil metinlerinin tarihini, tefsirini ve biraz da kristolojisini konu aldığı için Süryani literatürü açısından klasik dönemin başlangıcını temsil eder. Ayrıca *İspatlar*'ın ilk onu, Hristiyanların temel inanç prensiplerini ve yapmaları gereken sorumlulukları konu alır. Diğerleri ise Yahudilikle ilgili olup Hristiyanlar arasındaki Yahudilik eğilimleri ile mücadele etmeyi konu edinir. Dönemin siyasî olaylarından bahsederken bu olaylara Allah'tan başka kimsenin müdahale edemeyeceğini vurgular. Bu konu hakkında da sadece Tevrat'ı kaynak olarak gösterir. Ayrıca Daniel kitabında bahsi geçen heykel ve hayvanlar hakkındaki misalleri Ortadoğu'nun özeti olarak vermekte bir sakınca görmez. İspatımızın temel konusu birbirlerine karşı büyüklük taslayanların elbet bir gün cezasını çekeceği üzerinedir.

Tezimizin Giriş kısmında, araştırmamızın amacının ve sınırlarının ne olduğu üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölüm’de, Afrahat’ın yaşadığı dönem itibari ile Mezopotamya’nın siyasî ve dinî yapısı genel hatlarıyla incelenmiştir. Afrahat’ın kim olduğu, *İspatlar*’ının başlıkları, Beşinci İspat’ın özeti verilerek genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra sonlandırılmıştır.

İkinci Bölüm’de, *Savaşlar Hakkındaki İspat*’ın tercüme metni ile tercümede geçen şahıslar, yerler ve kavramlar hakkında açıklamalar yer almaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Afrahat, *İspatlar*, *Savaşlar Hakkındaki İspat*, Roma ve Sasani İmparatorlukları.

ABSTRACT

Master Thesis

Aphrahat's Fifth Demonstration

Ayşe Hacımustafaoğlu

Mardin Artuklu University

Institute of Living Languages in Turkey

Department of Syriac Language and Culture

2018: 64 + x pages

Since our thesis will be considered in the frame of “Aphrahat's Fifth Demonstration (On Wars)”, the political and religious structure of that century that Aphrahat (270-345) lived was examined.

In particular, it was aimed to translate the “Fifth Demonstration”, one of the works of Aphrahat and his Demonstrations. There is no work available on this subject in our country.

Twenty-three demonstration of Aphrahat represent the beginning of the classical period in terms of the Syriac literature as it deals with the history, commentary of the Syriac Bible texts. The first group of the Demonstrations also deal with the basic principles of Christians and the responsibilities they must had. Others are related to Judaism and to fighting the tendencies of Judaism among Christians. When talking about the political events of the period, he emphasized that no one but God can intervene in these events. It also refers to the Torah only as a reference on this subject. The essence of the Demonstration is that those who oppose each other will certainly be punished one day.

In the introduction of this thesis, we focused on the purpose and limits of our research.

In the first chapter, the political and religious structure of Mesopotamia has been examined in general terms as of the period when Aphrahat lived. This was followed by the list of the titles of the Demonstrations, and a general summary of the Fifth Demonstration.

In the second part, the reader will find the translation of the Demonstration on Wars, followed by the explanations about the persons, places and concepts in the translator.

KEY WORDS: Aphrahat, Demonstrations, Demonstration About Wars, Roman and Sassanian Empires.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Amaçları.....	1
2. Araştırmanın Sınırları.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
AFRAHAT VE YAŞADIĞI DÖNEM.....	4
I. AFRAHAT'IN YAŞADIĞI DÖNEMDE MEZOPOTAMYA BÖLGESİNİN SİYASÎ ve DİNÎ YAPISI.....	4
1. Siyasî Durum.....	4
a. Roma İmparatorluğu.....	4
b. Sasani İmparatorluğu.....	7
c. Roma-Sasani İlişkileri.....	9
2. Dinî Durum.....	11
a. Sasanilerde Mecusilik (Zerdüştlük).....	11
b. Sasanilerde Yahudilik.....	13
c. Sasanilerde Hristiyanlık.....	14
II. AFRAHAT ve ESERLERİ.....	17
1. <i>İspatlar</i> İsmi Üzerine.....	17
2. <i>İspatlar</i> 'ın Müellifinin Kimliği Üzerine.....	18
3. Afrahat'ın Kilise Hiyerarşisindeki Yeri.....	19
4. Süryanice Bir Metin Olarak <i>İspatlar</i>	21
5. <i>İspatlar</i> 'ın Başlıkları.....	22
6. Beşinci <i>İspat</i> 'ın Arka Planı ve İçeriği.....	25
7. Savaşlar Hakkındaki <i>İspat</i> 'ın Özeti.....	27
8. Değerlendirme.....	31
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
BEŞİNCİ İSPATIN TERCÜMESİ.....	32

I. Türkçe Tercüme	32
II. Tercümede Geçen Şahıslar, Yerler ve Kavramlar Hakkında Açıklamalar.....	48
Ek 1: Roma İmparatorları.....	55
Ek 2: Sasani İmparatorları.....	58
KAYNAKÇA	60
Kaynaklar:	60
Çalışmalar (İkincil Kaynaklar):.....	61

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
bkz.	: bakınız
C.	: cilt
ev.	: Çeviri
ed.	: editör
h.	: hükümdarlık yılları
M. Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
ö.	: ölüm tarihi
S.	: sayı
s.	: sayfa
ss	: sayfaları arasında
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve devamı
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amaçları

Afrahat (270-345), Efrem'le birlikte Süryani literatür geleneğinin IV. yüzyıldaki en önemli temsilcisi kabul edilmektedir. Nitekim Afrahat'ın *İspatlar* ismini taşıyan ve yirmi üç ispattan oluşan meşhur çalışması bu bakımdan büyük önem taşımaktadır. Bu ispatlar bir yönüyle Hristiyanlığa dair bir teoloji incelemesidir. Diğer bir yönüyle ise *apologia*¹ hüviyeti taşımaktadır ve her halükarda Süryani Hristiyanlığı'nın oluşum süreci açısından kıymetlidir. Ancak Afrahat'ın Hristiyanlığın o zamanlar Roma İmparatorluğu dışındaki en önemli yaşam alanı olan eski İran sahasında faaliyet gösterdiği de göz önünde bulundurulursa, onun çalışmalarının eski İran tarihi açısından da önem taşıdığı söylenebilir.

Bu olgulardan hareketle bu tez çalışmasının temel amacı Afrahat'ın savaşlar üzerine yazdığı beşinci ispatı tanıtmak, tercüme etmek ve değerlendirmek olmuştur. Bu kapsamda, Afrahat'ın yaşadığı döneme tesir eden veya yazdığı eser üzerinde etkileri gözlenen siyasî veya dinî içerikli bir takım tarihî olgular ve gelişmeler de özet halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Böylece batıda araştırmacılar tarafından uzun süredir çeşitli açılardan çalışılan bir yazarı tanıtmak ve hacimli eserinin bir parçasını açıklamalı şekilde Türkçe'ye kazandırmak hedeflenmiştir.

2. Araştırmanın Sınırları

Araştırmanın konu açısından sınırları Afrahat ve kaleme aldığı *İspatlar* isimli eseridir. Hem Afrahat'ın teolojisi hakkında fikir edinebilmek hem de kaleme aldığı eseri farklı bakış açılarından yorumlayabilmek için *İmanın İspatı* ile *Sevginin İspatı* isimli çalışmaları da tarafımda dikkatli şekilde okunmuş ve yorumlanmıştır. Bütün bu olgulardan hareketle Afrahat'ın kaleme aldığı eserler araştırmamızın temel sınırlarını teşkil etmiştir.

Araştırmanın kronolojik açıdan sınırları IV. yüzyıldır. Bu kişisel tercihimiz değil, bir zaruret neticesidir. Zira Afrahat 270-345 yılları arasında yaşamış bir yazardır. O dönemin siyasî ve dinî hadiseleri hakkında önemli bir takım çıkarımlarda bulunmamıza olanak

¹ *Apologia*, Hristiyan inancını diğer inançlara karşı ve bunlardan gelebilecek eleştirilere karşı savunan metinlerdir.

taniyacak satırlar kaleme almıştır. Dolayısıyla tezimizin kronolojik açıdan temel sınırlarının IV. yüzyıl olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmanın coğrafi açıdan sınırları eski İran sahası ile bir kısmıyla eski Akdeniz havzasıdır. Eski İran sahası, Sasani İmparatorluğu'nun merkez topraklarıdır. Afrahat'ın yaşamış olduğu dönemde Sasani İmparatorluğu büyük sınırlara sahip bir imparatorluktu.² O günkü İran'ın batı sınırı Fırat nehridir. Bugünkü İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan, Afganistan, Türkiye'nin doğusu, Suriye'nin bir kısmı, Pakistan, Kafkaslar, Orta Asya ve Arabistan'ın bir kısmı Sasani topraklarına girmektedir. Akdeniz havzası ise Akdeniz'e sınırı olan coğrafi bölgedir. Akdeniz havzasından, Doğu Akdeniz sınırı ve buranın komşusu olan bölge kastedilmektedir. Afrahat'ın bu saha dâhilinde yaşamış olduğunu biliyoruz. Afrahat, bu nedenle kaleme aldığı metinlerde daha çok eski İran sahası hakkında bilgiler vermektedir. Öte yandan, o dönemde Akdeniz havzası eski uygarlıkların merkeziydi. Afrahat'ın bu havzanın çeşitli bölgelerinden ve dolayısıyla Roma İmparatorluğu'ndan söz etmesi tezimizin coğrafi sınırlarını bazı durumlarda eski Akdeniz havzasına da kaydirmiştir.

Araştırmanın siyasî açıdan sınırları büyük oranda Sasani İmparatorluğu, bir oranda da Roma İmparatorluğu olmuştur. Bu durum gayet doğaldır. Zira o dönemde söz konusu bölgede iki büyük imparatorluk vardı. Mezopotamya bölgesindeki bütün gelişmeler ve ortaya çıkan yapılar temelde bu iki devlet tarafından belirleniyor ya da şekillendiriliyordu. Afrahat, Sasani İmparatorluğu'nda yaşamıştı. Dolayısıyla hem Sasani İmparatorluğu hakkında bilgiler vermiş hem de kısmen Roma İmparatorluğu'na temas etmiştir. Bu yüzden konumuzun siyasî açıdan sınırlarını bu iki imparatorluk oluşturmaktadır.

Araştırmanın dinî açıdan sınırlarını önemli oranda Hristiyanlık, çok az oranda da Yahudilik, paganizm ve Mecusilik gibi dinler teşkil etmiştir. Hristiyan bir yazar olan Afrahat bir taraftan Hristiyan teolojisine dair incelemeler yapmıştır. Diğer taraftan da Hristiyan inancını diğer inançlara karşı savunan metinler derlemiştir. Bu sırada bize eski İran sahasında Hristiyanlığın ve kilisenin Roma ve Sasani yönetimleriyle olan ilişkileri bağlamında önemli bilgiler vermiştir. Dolayısıyla bütün bu olgulardan hareketle şunu söyleyebiliriz: Tezimizde dinî açıdan sınırları oluşturan başlıca din Hristiyanlıktır.

Afrahat beşinci ispatında Yahudilikten doğrudan söz etmemiştir. Ancak onun Hristiyanlar tarafından da kutsal kabul edilen Tanak'tan birçok alıntı yapmış olması, bizi de

² Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ Hristiyanlık İslam Siyasi Tarih*, (Ankara, Divan Kitap), 2016, s. 161.

zorunlu olarak Yahudi kutsal yazılarıyla belirli bir oranda ilgilenmeye sevk etmiştir. Ayrıca bu dönemde Akdeniz havzasında paganizm ve Mecusilik gibi dinlerin de mevcut olduğu bilinmektedir. Nitekim paganizm IV. yüzyılın son çeyreğine, yani İmparator I. Theodosios dönemine kadar Roma İmparatorluğu'nun resmî diniydi. Mecusilik ise 224'te kurulan Sasani yönetiminin resmî inancıydı. Dolayısıyla istisnâ bazı durumlarda paganizme ve Mecusilik inancına değinmemiz kaçınılmaz bir zaruret olmuştur. Bu yüzden bu dinleri ayrı başlıklar halinde kısaca anlatmayı da yararlı gördük.

Tez çalışmamızın temel konusunu oluşturan Afrahat'ın beşinci ispatı yürüttüğümüz araştırmaya asıl çerçevesini kazandırmış ve kaynak taramasını III. ve IV. yüzyıllar ile sınırlamamızı sağlamıştır. Yani Afrahat'ın yaşamış olduğu dönemi ve süreci ele alıp nakleden kaynakları incelemeye öncelik verdik. Beşinci ispatın tercümesini René Graffin'in³ Süryanice metninin edisyonundan yaptık. Yapmış olduğumuz bu tercümeyi Kuriakose Valavanolickal, William Wright ve John Gwynn'in İngilizce tercümeleri ile karşılaştırdık. Özellikle Tevrat'tan ve İncil'den yapılmış olan alıntılara bahsi geçen bu İngilizce metinlerin notlarından da ulaşılmıştır.

³ René Graffin, ed., *Patrologia Syriaca, Pars Prima I*, 1. cilt, (Paris: Firmin-Didot, 1894), sütun 5- sütun 1049. Çevrimiçi erişim: <https://archive.org/details/patrologiasyria00grafgoog> (en son erişim tarihi: 10.12.2017).

BİRİNCİ BÖLÜM

AFRAHAT VE YAŞADIĞI DÖNEM

I. AFRAHAT'IN YAŞADIĞI DÖNEMDE MEZOPOTAMYA BÖLGESİNİN SİYASÎ ve DİNÎ YAPISI

Tarih boyunca karşımıza çıkan bütün yazarlar gibi Afrahat da içinde bulunduğu koşullardan etkilenmiştir. Bu yüzden hem bir yazar olarak Afrahat'ı hem de kaleme aldığı *İspatlar* isimli eserindeki düşünceleri veya bazı ayrıntıları anlamak ve doğru şekilde yorumlamak açısından IV. yüzyıldaki koşulları belirleyen faktörleri ana hatlarıyla da olsa hatırlamak yararlı olacaktır.

1. Siyasî Durum

Afrahat'ın yaşadığı dönem, Roma ve Sasani imparatorluklarının Mezopotamya üzerinde hâkimiyet kurmak için birbirleriyle mücadele halinde oldukları bir sürece karşılık gelmiştir. Bu bağlamda, Mezopotamya bölgesinin o zamanki siyasî, sosyal, iktisadî, dinî ve kültürel koşulları söz konusu bu mücadeleler çerçevesinde şekillenmiştir denilebilir. Bu yüzden öncelikle dönemin bu iki büyük imparatorluğunu kısaca tanıtarak başlamak istiyoruz.

a. Roma İmparatorluğu

Bir takım rivayetlere göre M.Ö. 753 yılında bir şehir devleti olarak kurulan ve sonraki yüzyıllardaki askerî başarısına koşut şekilde genişleyip sonunda bir imparatorluk niteliğine evrilmiş olan Roma, Afrahat'ın yaşadığı IV. yüzyılda Akdeniz havzasında varlığını sürdüren en önemli siyasi gücü⁴. Romalılar tarafından yönetilen Akdeniz havzası Nasıralı İsa'ya atfedilen ve zamanla “Hristiyanlık” tabir edilen bir takım öğretilerin de öncelikli yayılma

⁴ Roma İmparatorluğu tarihini çeşitli dönemler ve bağlamlar açısından tahlil eden çok sayıda araştırma arasından örneğin bkz. Stephen P. Kershaw, *A Brief History of the Roman Empire: Rise and Fall*, (Londra, Readhowyouwant), 2013; Stephen Mitchell, *A History of the Later Roman Empire: AD 284-641*, (Oxford, Wiley-Blackwell), 2014, Türkçe çevirisi için Turhan Kaçar, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, (Ankara, TTK) 2016; David S. Potter (ed.), *A Companion to Roman Empire*, (Oxford, Wiley-Blackwell), 2010; ayrıca Roma İmparatorluğu tarihi için bkz. Philip Steele, *Passport to the Past: The Roman Empire*, (New York, Rosen Central), 2009, ss. 1-34.

alanı olduğu için Roma İmparatorluğu aslında Hristiyanlık tarihi açısından da önem taşıyan bir siyasî yapıdır.⁵

Roma İmparatorluğu başlangıçta İtalya’da şehir devleti olarak ortaya çıkmıştır. Ancak süreç içerisinde başarılı askerî faaliyetlerinin neticesinde Akdeniz havzasının tamamına egemen olmuştur. IV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kavimler Göçü diye adlandırılan karışıklıklarla başlayan süreç sonunda 395’te imparatorluğun Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrıldığı kabul edilmektedir. Batı Roma İmparatorluğu 476’da Cermen⁶ kavimlerinin istilaları sonucunda yıkılmıştır.⁷ Araştırmacılar tarafından “Bizans” şeklinde adlandırılan Doğu Roma ise XV. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bilindiği üzere bu imparatorluk Osmanlı Sultanı II. Mehmet’in İstanbul’u 1453’te fethetmesiyle birlikte tarihe karışmıştır.

Roma İmparatorluğu’nun Afrahat’ın yaşamış olduğu III. ve IV. yüzyıllardaki durumuna bakacak olursak söz konusu imparatorluğun özellikle siyasî açıdan istikrarsız bir görünüm yansıttığını söyleyebiliriz. Roma İmparatorluğu tarihinde Nerva (96–98), Traianus (98–117), Hadrianus (117–138), Antoninus Pius (138–161) ve Marcus Aurelius (161–180), “Beş İyi İmparator” olarak tanımlanmışlardır. Ancak bundan sonraki süreç imparatorluğun siyasî/askerî ve özellikle de ekonomik açıdan oldukça zor koşullar altına girdiğine tanıklık etmiştir. III. yüzyılda Batıda Barbar istilaları, Doğuda ise Sasanilerin yükselişi Roma İmparatorluğu’nun başlıca dış problemleri olmuştur. İçeride istikrarsızlık had safhadaydı. Çünkü başa geçen birçok imparator selefini katletmek suretiyle, yani zor kullanarak yönetimi ele geçirmişti⁸. İmparatorluk yönetimi ayrıca birbiri ardınca patlak veren ekonomik krizlere ve veba salgını gibi problemlere de büyük mesai harcamak zorunda kalmıştı.

Bütün bu problemleri sağlam bir yönetim tesisiyle aşabilmeyi amaçlayan Diocletianus (285-305) “tetrarkhia” denilen dörtlü bir yönetim sistemi kurmuştu. Bu sistem imparatorluğu idarî açıdan iki kısma ayırmış ve her bir kısmı Augustus unvanlı bir yöneticinin yönetmesini öngörmüştü. Ayrıca her Augustus’a yardımcı olmak üzere Caesar unvanlı bir yönetici de atanmıştı. Burada amaçlanan III. yüzyılın büyük krizlerini merkezî otoriteyi daha sağlam ve

⁵ Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu dâhilindeki oluşum ve gelişim süreci ve bilhassa Roma yönetimiyle olan ilişkileri için genel olarak bkz. Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ’da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, (İstanbul, Divan Yayınları), 2017.

⁶ “Cermen” tabiri, bugünkü Almanya, Avusturya, Bohemya ve Polonya’nın batı bölümünü oluşturan ve Germania diye tanımlanan bölgede yaşayan halktır.

⁷ Bu konudaki detaylar için bkz. Patrick Le Rout, *Roma İmparatorluğu*, Türkçe çev. İsmail Yerguz, (Ankara, Dost Kitapevi), 2006, ss. 9-29.

⁸ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, Türkçe çev. Turhan Kaçar, (İstanbul, Alfa), 2016, ss. 27-28.

hissedilir şekilde yaygınlaştırarak aşabilmektir⁹. Nitekim Diocletianus'un aynı amaçla ülke yönetimi açısından başka bazı reformlara da imza attığı bilinmektedir¹⁰.

Tetrarkhia sisteminin bu yönetim içinde yükselip zamanla iktidarı ele geçiren I. Constantinus (h. 306-337) tarafından sona erdirildiğini görüyoruz. I. Constantinus, 306 yılından itibaren imparatorluğun Batı yakasında gücünü arttırmış, 312'de Milvius Köprüsü Savaşı'nda Maxentius (h. 306-312) üzerinde elde ettiği zafer ile bu gücü perçinlemiş, 324 yılında ise Doğu Augustus'u Licinius'u (h. 308-324) yenerek bütün ülkenin tek hükümdarı olmuştu¹¹.

I. Constantinus'un iktidarı Hristiyanlığın Roma ülkesindeki tarihsel süreci açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Zira I. Constantinus, 306'dan itibaren desteklediği Hristiyan Kilisesi'ni devletin bir kurumu haline dönüştürebilmek amacıyla son derece önemli bazı adımlar atmış, 313'te Licinius'la beraber yayınlanan Milano Fermanı'nda Diocletianus'un "Büyük Zulüm Dönemi" (303-305) sonrasında Hristiyanlığın yasal bir din olarak konumunu belirlemiş ve ruhbanları destekleme siyasetini perçinlemiştir.¹² I. Constantinus'un bu bağlamdaki bir diğer faaliyeti ise yüzlerce yıldır teolojik çalkantılar içinde boğulan Kilise'de doktrin açısından birliği tesis etmek olmuştur ki, 325'te toplanan Hristiyanlığın evrensel ilk Kilise Meclisi'ne (Nikaia/İzmit Konsili, 325) bu pencereden bakmak gerekir.¹³ Burada Ariusçuluk¹⁴ mahkûm edilmiş, Aleksandria başpiskoposu Aleksandros (ve sonrasında Athanasios) tarafından savunulan *homoousios* doktrini, yani Mesih'in Tanrı'yla aynı cevheri taşıyan bir ilah olduğu savı Hristiyanlığın tek "ortodoks" görüşü olarak tanımlanmıştır. Buna karşın, teoloji ve aslında kristoloji tartışmaları bundan sonra şiddetini arttırarak devam edecektir.

⁹ *Tetrarkhia*'nın detayları için bkz. Duygu, age, ss. 163-164; Mitchell, age, s. 80.

¹⁰ Diocletianus dönemi reformları için bkz. Mitchell, age, s. 71-81; Emine Bilgiç, "Geç Roma İmparatorluk Çağında Roma-Sasani İhtilafı: Roma'nın Doğu Sınırları" Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Tez Çalışması, Antalya, 2012, ss. 48-50.

¹¹ Detaylar için bkz. Mitchell, age, ss. 77-81; ayrıca bkz. Timothy E. Gregory, *A History of Byzantium*, İkinci Baskı, (Oxford, Wiley-Blackwell), 2010, ss. 36-49.

¹² Detaylar için bkz. Mitchell, age, s. 255; Duygu, age, ss. 175-178.

¹³ Konsile ilişkin detaylar için bkz. Duygu, age, ss. 246-250.

¹⁴ Arius ve teolojik görüşleri için bkz. Mehmet Çelik, *Süryanî Kilisesi Tarihi*, (İstanbul, Yaylacık), 1987, ss. 90-98; Turhan Kaçar, "Ebionitler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. XLIV, sayı 2, 2003, ss. 187-206; Duygu, age, s. 151.

b. Sasani İmparatorluğu

Sasani İmparatorluğu 224 yılında kurulan ve VII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Müslüman Arapların askerî faaliyetlerinin neticesinde ve eski İran sahasının İslam egemenliğine girmesiyle birlikte tarihe karışmış, eski İran (Pers) uygarlığını temsil eden bir hanedandır. Bu hanedan, Part hanedanının 224 yılında yıkılması suretiyle Pabag'ın oğlu I. Ardeşir (h. 224-240) tarafından Persis'te kurulmuştur.¹⁵

Araştırma konumuzun kapsamı dâhilinde Sasani İmparatorluğu'nun III. ve IV. yüzyıllardaki durumunu inceleyecek olursak, I. Ardeşir'in oğlu I. Şapur'un (h. 240-270) Roma İmparatorluğu'na karşı seferler düzenlediği, 253'te Antiokheia'yı (Antakya) ele geçirip yağmaladığı görülmektedir. Roma İmparatorluğu'na karşı başarılar elde eden I. Şapur 260'ta Roma ordusunu mağlup edip İmparator Valerianus'u (h. 253-260) kendi topraklarına esir olarak götürmüştür.

I. Şapur'un şehir yapılanmasına önem verdiği, birçok şehir kurarak buralara Roma İmparatorluğu'ndan esir aldığı insanları yerleştirmesinden anlaşılmaktadır. Bunların arasında Hristiyanlar da vardı. Bazı kaynaklara göre onlar eski İran sahasında bir dereceye kadar dinî serbestlik tanıyan bir devlet politikasından faydalanmışlardır.¹⁶ I. Şapur'un Hristiyanlara tanınan serbestlikte özellikle adı geçmektedir.

Buna karşın daha sonra tahta geçen şahların Hristiyanlara karşı I. Şapur kadar hoşgörülü olmadıkları bilinmektedir. 302'de Narses'in ölümünden sonra imparatorluk oğulları Adarnarses, II. Hormizd ve II. Şapur'a (h. 309-379) kalmıştır. Adarnarses'in zalim bir yönetim politikası izlediği gerekçesiyle tahttan indirildiği söylenmektedir. II. Hormizd de (h. 302-309) kardeşi gibi tahtta uzun süre kalamamıştır.¹⁷ Sasani İmparatorluğu'nda krallık iddiasında bulunup da başarı elde edemeyen Hormizd Roma İmparatorluğu'na kaçmıştır.¹⁸

II. Hormizd'in oğlu II. Şapur tahta geçene kadar Sasani İmparatorluğu'nun siyasî anlamda karmaşık bir dönem yaşadığı bilinmektedir. II. Şapur imparatorluğun başına geçene

¹⁵ Detaylar için bkz. Touraj Daryaee, "SHAPUR II," *Encyclopædia Iranica*, internet versiyonu, 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii> (Erişim tarihi 20 Eylül 2016); ayrıca bkz. Touraj Daryaee, "Memory and History: The Construction of the Past in Late Antique Persia," *Nāma-ye Irān-e Bāstan/The International Journal of Ancient Iranian Studies* 1/2, 2001-02, ss. 1-14; İmparatorluğu hakkında detaylı bilgi için bkz. Gene R. Garthwaite, *The Persians*, (Oxford, Blackwell), 2005, ss. 1-21; ayrıca bkz. Josef Wiesehöfer, *Ancient Persia*, (New York, I.B. Taurus), 1996, ss. 151-153.

¹⁶ Hristiyanlığın erken dönemde Sasani hanedanıyla ilişkileri için bkz. Zafer Duygu, "Doğu Kilisesi: Erken Yüzyılları Özelinde Bir Değerlendirme", *The Journal of Mesopotamian Studies*, 2: 1, 2017, ss. 140 vd.

¹⁷ Bilgiç, age, s. 61.

¹⁸ Michael H. Dodgeon ve Samuel N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and The Persian Wars (AD 226-363): A Documentary History*, (Londra, Routledge), 2002, s. 130.

kadar yönetimi din adamları ve soylular yapmaktaydı.¹⁹ Henüz anne karnındayken şehinşah ilan edilen II. Şapur yönetimi ele aldığı anda izlediği etkili politika sayesinde zamanla Sasani İmparatorluğu'nun önemli isimlerinden biri olmuştu.²⁰ İmparatorluğun başına çocuk yaşta birinin getirilmesi komşu devletler tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve bu durum siyasî çalkantıya sebep olmuştur. Söz konusu durum II. Şapur'u siyasî anlamda zayıf düşürmemiştir. Araplar'ın Sasani şehirlerini tahrip edip yağmalamaları, Sasaniler'in de Araplar'a saldırmasına neden olmuştur.²¹ Öncelikle güneyde Gassaniler ile savaşarak onları mağlup etmiş ve güney sınırını güvence altına almıştır. Daha sonra batıya yani Roma İmparatorluğu'na seferler düzenlemiştir.

II. Şapur'un fetihleriyle Sasani İmparatorluğu Hindistan'a kadar ilerleyerek sınırlarını kısa sürede genişletmiştir. Böylesine büyük bir imparatorluğu yönetebilmek için sağlam bir iktidar ve yönetim gerekmektedir. İmparatorluk ilk olarak eyaletlere ayrıldı. Her eyaleti yönetebilmesi için de şah tarafından birer vali ataması yapıldı. Bu eyaletlerden vergiler alındı.²²

Sasani İmparatorluğu'nun Afrahat'ın yaşamış olduğu III. ve IV. yüzyıllardaki dinî durumuna bakacak olursak imparatorluğun resmî dini Zerdüştlük olmuştur ki, bu da –en azından ilk dönemlerinde- tek tanrı inancı olan Ahura Mazda inanışıdır. Bu dinî inanışta su, toprak ve ateş kutsal sayılır. Ardeşir döneminde Hristiyanlara dinî özgürlük tanındı. Hristiyanların sayısı I. Şapur döneminde de hatırı sayılır oranda arttı. Bu artışa Mezopotamya'nın güneyinde bulunan Aramice konuşan halkın Hristiyanlığı seçmesi de eklendi. İran'ın iç kesimlerine kadar Hristiyan cemaatleri yayılma imkânı buldu.²³

II. Şapur döneminde dinin önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Zira II. Şapur Zerdüştlük dininin etkisini fark etmiş ve imparatorluğun geniş sahasında yaşayan halk üzerinde hâkimiyet kurmak için din üzerinde dikkatle durmuştur. Daha önce değinmiş olduğumuz üzere Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlara karşı izlemiş olduğu politikanın değişmesi ve Milano Fermanı ile Hristiyanlara tanınan hakların güvence altına alınması

¹⁹ Daryae, age, s. 193.

²⁰ Klaus Schippman, *Grundzüge der Geschichte des Sasanidischen Reiches*, (Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft), 1990, s. 31, aktaran Mehmet Yücel, "Erken Dönem Sasani Tarihi ve Sikkeleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi*, 2013, s. 172.

²¹ R. M. Shayegan, "On the Rationale behind the Roman Wars of Sabuhr II the Great", *Bulletin of the Asia Institute*, New Series C. 18, 2004, s. 122.

²² Bethil Bokörlag, *Mezopotamya Uygarlığında Süryani Halkı*, (İstanbul, Anadolu Ofset), 2008, s. 127.

²³ Bokörlag, age, s. 153.

Sasani İmparatorluğu'nu da etkilemiştir.²⁴ Çünkü Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlara karşı yürüttüğü hoşgörü politikası Sasani topraklarında yaşamakta olan Hristiyanlar'ın Roma İmparatorluğu yanlısı oldukları yönünde bir algı oluşturmuştu.²⁵ II. Şapur'un Hristiyanlara yönelik uyguladığı zulüm politikasında tarihçi Kaisareialı Eusebios'un bildirdiği şekilde Constantinus'un Şapur'a gönderdiği mektubun rolünün büyük olduğu düşünülmektedir.²⁶

c. Roma-Sasani İlişkileri

Roma ve Sasani imparatorlukları arasında yaşanan ilişkiler ve askeri mücadeleler Antik ve Geç Antikçağ tarihleri açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Roma-Pers savaşları çok eski tarihlere dayanmış olmakla birlikte, Sasanilerin kuruluşundan itibaren mücadeleler I. Ardeşir'in iktidarı dönemiyle birlikte başlamıştır. Zira 224 yılında Part İmparatorluğu'nun son bulup yerine Sasani İmparatorluğu'nun kurulması Roma devleti için tam bir tehdit unsuru olmuştur.

I. Ardeşir, 224 yılında Part hanedanının yerine Sasani hanedanını kurduktan sonra önceki dönemlerde kaybedilen toprakları geri almak iddiasıyla büyük bir ordu ile Roma'nın karşısına dikildi. Roma İmparatoru Severus Alexander'ın (h. 222-235) Antiokheia'ya gelmesiyle birlikte III. yüzyılın Roma-Sasani mücadeleleri başladı. Bu süreç 260 yılına kadar sürdü. 260'ta Sasani hükümdarı I. Şapur ile Roma İmparatoru Valerianus'un Urhoy (Edessa/Urfa) civarlarında yapmış oldukları Carrhae (Harran ovası) savaşında Roma İmparatoru'nun Sasanilerin eline esir düşmesiyle Roma-Sasani ihtilafları en şiddetli seviyesine ulaştı.

Bu durum Roma için hafızalardan silinemeyecek bir olay olarak kalmıştır. Kriz dönemlerinde Roma İmparatorluğu sınırlarını korumada yetersiz kalmıştı. Sasanilere karşı kaybetmiş olduğu toprakları geri almak istiyordu. Bunun için Palmyra Kralı Odaenathus'a (h. 260-267) oraları alması için yetki verdi. Palmyra Kralı Odaenathus Sasanilere karşı büyük zaferler elde etti. Roma-Sasani mücadeleleri III. yüzyılda da devam etti. Roma İmparatorluğu'nun başına Diocletianus'un (h. 284-305) gelmesi ile Sasani imparatoru olan Narses (h. 293-302) aralarında bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşma ile çatışma ortamı son

²⁴ Bu konu hakkında genel olarak bkz. Milton V. Anastos, "The Edict of Milan (313): A Defence of its Traditional Authorship and Designation", (Paris, Revue des études byzantines), C. 25, 1967.

²⁵ Bakırî Ferd, Ali Asgar-Şerîfî Gulâmhuseyn, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1381, ss. 44-45, aktaran Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, (İstanbul, Pinhan Yay), 2012, s. 126.

²⁶ Duygu, age, s. 151.

bulmuştu.²⁷ Roma İmparatorluğu açısından “üçüncü yüzyıl krizi” olarak tanımlanan 235-284 yılları, taht kavgalarına ve ekonomik sıkıntılara tanıklık etmiştir. Bunun yanı sıra dışarıda da siyasî sıkıntılar yaşanmıştır. Bu durum her iki devletin (III. ve IV. yy.) derin boyutlu olan ilişkilerinin arka planına anlam kazandırır.²⁸ Henüz çocuk yaşta olan II. Şapur’un tahta geçtiği ilk dönemlerde, Roma ile daha önce yapılan barış antlaşması devam etmekteydi. Ancak II. Şapur 334 yılında İmparator I. Constantinus’a iki ülke arasındaki sınırların tekrar düzenlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Roma’nın bu isteği geri çevirmesi doğu sınırında gerilimin artmasına neden olmuştur.²⁹

I. Şapur’un oğlu Narses (293-302) de Roma-Sasani savaşlarını sürdürdü. Narses ilk olarak *tetrarkhia* dönemi hükümdarlarından Galerius’u (305-311) bozguna uğratarak Anadolu’nun doğusunu ele geçirdi. Buna mukabil Roma İmparatoru Diocletianus, Sasanilere savaş açtı. Bu savaşta Narses yenildi ve bu ağır yenilginin ardından Galerius’a barış teklifi sundu. Galerius ve Narses arasında 298’de Nisibis (Nusaybin) antlaşması yapıldı.³⁰ Sasaniler ve Roma arasında yapılan bu antlaşma ile kırk yıl kadar süren barış ortamı oluşmuştur. Sasaniler II. Şapur döneminde güç kazanmışlardır. I. Constantinus’un ölümünden sonra II. Şapur barış ortamını bozarak Roma İmparatorluğu’na saldırıya geçmiştir. II. Şapur Nisibis’i 337’de kuşatmıştır. Bu kuşatmayı büyük bir ordu ve birçok sayıdaki savaş aracı ile yapmıştır. Ancak kent kuşatmaya direnmiş ve ele geçirilememiştir. I. Constantius (337-361) II. Şapur’un saldırılarını durdurmak için Antiokheia’ya gelmiştir. Fakat saldırılar karşısında başarı elde edememiştir. Kayıplar vererek geri çekilmiştir.³¹ II. Şapur Nisibis’i almak için Mezopotamya’ya tekrar gelmiştir. Nisibis’i 337, 346 ve 350’de olmak üzere tam üç kez kuşatmasına rağmen sonuç alamamıştır. II. Şapur Singara’yı (Kuzey Mezopotamya’daki Sincar Dağı) 343-344’de ele geçirmiştir.³²

Roma-Sasani mücadeleleri Mezopotamya bölgesinde VII. yüzyıla kadar siyasî açıdan belirleyici faktör olmuştur. Birçok tarih yazarına göre bu savaşların temel sebebini toprak kaygısı oluşturmaktadır. Bu savaşlar şüphesiz bölgenin siyasî, sosyal ve bilhassa ekonomik koşullarını olumsuz yönde etkilemiştir. Mezopotamya’nın yanı sıra her iki devletin de

²⁷ Oliver Hekster, *Rome and its Empire AD 193-284*, (Edinburgh, Edinburgh University Press), s. 3 vd.

²⁸ Turhan Kaçar, “Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar M. S. 226-363 Emperyal İdeoloji ve Kriz”, *Tarih Dergisi*, Sayı 47, İstanbul 2009, s. 7.

²⁹ Kaçar, agm, s. 13.

³⁰ Ahmet Kütük, “Nusaybinli Aziz Yakup ve Nusaybin Şehrinin Manevi Savunması (M.S. 338-350)”, *Mukaddime*, Sayı 5, 2012, s. 7.

³¹ Mitchell, age, s. 116; Bilgiç, age, ss. 61-62.

³² K. Mosig Walburg, “Zur Schlacht bei Singara”, *Historia*, 48, 1999, ss. 330-84, aktaran Bilgiç, age, s. 63; Dodgeon-Lieu, age, ss. 159-167.

Armenia gibi başka bazı coğrafyalarda da hak iddiasında bulunması savaşın boyutunu kimi diğer bölgelere de yaymış ve oralar açısından da olumsuz sonuçlar doğurmuştur.³³

2. Dinî Durum

Afrahat'ın yaşadığı dönemde Akdeniz havzasında ve eski İran sahasında insanlar birçok farklı dine inanıyorlardı. Bu dinler arasında konumuz açısından nispeten daha fazla önem taşıyanları aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.

a. Sasanilerde Mecusilik (Zerdüştlük)

Eski İran sahasında M.S. 224 yılından önce Partlar, bunun sonrasında ise Sasaniler (224-651) egemenlik kurmuştur. Bu siyasi değişikliğin dini açıdan da önemli bazı yansımaları olmuştur. Çünkü Sasanilerin iktidarıyla birlikte Zerdüştlük (Mecusilik) eski İran sahasında resmî din karakterine bürünmüştür.³⁴ Sasaniler ilk dönemlerden itibaren din ve devlet arasında sıkı bağlar kurmuş olup Zerdüştlük din adamları ile birlikte hareket etmişlerdir.³⁵

Bu gelişmeler neticesinde Zerdüştlük inancını temsil eden ruhban sınıfının ülkedeki gücü ve nüfusu artmıştır. Bu noktada karşımıza çıkan önemli bir dinî figür *mubed*lerdir.³⁶ Anlaşıldığı kadarıyla *mubed* denen ruhbanlar Sasani devletinin temel taşlarını güçlendirip din ile devlet arasında sıkı ve güçlü bağların oluşmasına katkı sağlamışlardır. Böylece Sasani devletinin siyasî yapısıyla Zerdüştlük inancı arasında köprü vazifesi üstlenmişlerdir. Zerdüştlüğün yayılıp güçlenmesinde bu önemli bir etken olmuştur. Mecusi din adamlarının rolü bununla da sınırlı değildir. Onlar, bu bağlamda örneğin astrolojiye dayanan öngörülerde bulunmuşlardır. Rüyalari ve hadiseleri yorumlamışlardır. Bu sırada siyasî anlamda daha da güçlenmişlerdir. Mecusi din adamları ellerindeki yetkileri bazen öteki dinlere baskı kurmak amacıyla da kullanmışlardır. Zira eski İran toplumunda Partlar sonrası dönemde farklı dinlerin taraftarları ulusal birlik için tehdit olarak görülmüştür.³⁷ Özellikle Sasanilerin yeminli düşmanı olan Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın IV. yüzyılda resmî din olma sürecine

³³ Bernard Lewis, *Ortadoğu, Hristiyanlığın Balangıcından Günümüze Ortadoğu'nun İki Bin Yıllık Tarihi*, çev. Selen Y. Kölay, (Ankara, Arkadaş Yayınevi), s. 37.

³⁴ Detaylı bilgi için bkz. Baki Adam ve Mehmet Katar, *Dinler Tarihi*, (Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını), 2005, ss. 13-41.

³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Bakırî Ferd, Ali Asgar-Şerîfî Gulâmhuseyn, *Târih-i Edebiyyât-i Êrân*, (Tahran), 1381, s. 49, akratan Yıldırım, age, s. 140.

³⁶ *Mubed*, Zerdüştlük inancında başrahibe verilen unvandır.

³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ferd, aktaran Yıldırım, age, s.140.

girmesi, Sasani ülkesinde yaşayan Hristiyanların durumunu gittikçe kötüleştirmiştir. Zira onların Roma taraftarı olmalarından şüphelenilmiştir. Bu konudaki en önemli örneklerden birisi Kartir'dir. Mecusi ruhban Kartir, günümüze kadar ulaşan bir anıtta, (Hristiyanlık da dâhil olmak üzere) Mecusilik dışındaki dinleri baskı altına aldığını bizzat belirtmektedir. Kartir, bu siyasî gücü elbette Sasani hanedanına dayanarak elde etmiştir. Bu durum da Sasaniler döneminde siyasî yönetim ile Mecusi din adamları arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu ve devletin bu sınıfla ortak hareket etmeyi siyasî çıkarı için daha uygun gördüğünü kanıtlamaktadır.³⁸

Zerdüşt inancında, en azından bu inancın erken dönemlerinde, tek bir tanrıya iman edildiği anlaşılmaktadır.³⁹ Bu tanrı Ahura Mazda ismini taşımaktadır. Ahura Mazda'nın öğretileri Avesta isimli kutsal kitapta yer almaktadır. Bu kutsal kitabın ilk olarak Avesta alfabesi ile kaleme alındığı, ancak bunun sonrasında Pehlevi diline tercüme edildiği kabul edilmektedir.⁴⁰ Bilimsel çevrelerce yapılmış olan çalışmalarda dünyanın en eski dinlerinden biri olarak tanımlanmasına rağmen Zerdüştlük inancının tarihi hakkında günümüze ulaşmış pek bilgiye rastlanamamaktadır.⁴¹ Yine de, en temel düzeyde Zerdüşt inanç sisteminin dualizm⁴² esasına dayandığı düşünülmektedir. Çünkü Ahura Mazda'nın karşıtı olarak karşımıza çıkan Ehrimen/Angra Mainyu'nun⁴³ yeryüzünü temsil ettiğine inanılmıştır.

Sasani İmparatorluğu oldukça geniş bir coğrafi sahada kurulmuştur. Bugünkü İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan, Afganistan, Türkiye'nin doğusu, Suriye'nin bir kısmı, Pakistan, Kafkaslar, Orta Asya ve Arabistan'ın bir kısmı Sasani hanedanı tarafından kontrol edilmiştir. Buradan hareketle Sasanilerin resmî inancı olan Mecusiliğin bütün bu coğrafyalarda belirli ölçülerde yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılara göre Mecusi dininin yayılmasıyla birlikte daha önceki dönemleri temsil eden pagan karakterli dinler zamanla gözden kaybolmaya başlamıştır.⁴⁴

³⁸ Duygu, agm, ss. 138-148.

³⁹ Zerdüştlük inancında tek tanrı algısı için bkz. Mehmet Alıcı, *Kadim İran'da Din: Monoteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı*, (İstanbul, Ayışığı Kitaplığı), 2012, ss. 17-80.

⁴⁰ John R. Hinnells, *The Zoroastrian Diaspora: Religion and Migration*, (Oxford, Oxford University Press), 2005, ss. 1-6.

⁴¹ Zerdüştlük hakkında bkz. Jenny Rose, *Zoroastrianism A Guide for the Perplexed*, (Londra, Bloomsbury), 2011, ss. 20-68; ayrıca bkz. James W. Body ve A. Donald, "Is Zoroastrianism Dualistic or Monotheistic", *Journal of the American Academy of Religion*, C. 47, sayı 4, 1979, ss. 557-558.

⁴² Zerdüşt inancında dualizm olgusu için bkz. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar Tarihi I*, (İstanbul, Kabcacı), 2003, ss. 96-99.

⁴³ Ehrimen hakkında bkz. Alıcı, age, s. 97; Eliade, age, ss. 96-97.

⁴⁴ Nimet Yıldırım, age, s. 132.

b. Sasanilerde Yahudilik

Ortadoğu'da kökeninin İbrahim,⁴⁵ İshak ve Yakup'a kadar uzandığı kabul edilen Yahudilik monoteist bir dindir.⁴⁶ Yahudilik tarihte İsrailoğulları'yla özdeşleşmiştir. Yahudi tarihinin büyük peygamberi olan ve Levi soyundan⁴⁷ geldiğine inanılan Musa'nın M.Ö. XIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla Yahudilik dünyadaki en eski dinlerden biridir. Musa, inanişaya göre Mısır'da esaret altında bulunan İsrailoğulları'nı kölelikten kurtarmış ve Tanrı'yla sözleşerek kutsal kitap olarak kabul edilen Tevrat'ı (Aramice, Torah) almıştı.⁴⁸ Tevrat'ın hükümlerine bakılırsa İsrailoğulları'ndan tek bir tanrı olarak Yahve'ye iman etmeleri ve O'nun gönderdiği Yasa'ya (Musa Yasası veya Musa Şeriatı) tabi olarak yaşamaları istenmiştir.⁴⁹ Yahudilikte merkezi otorite tek bir kişiye veya zümreye ait olmayıp kutsal olduğuna inanılan metinlere, din hukukuna ve bu dinî metinleri yorumlayan bilge hahamlara aittir. Yahudiler Tanrı'nın sonsuz olduğuna, O'nun doğurulmadığına ve asla ölmediğine inanırlar. O'nun her yerde olduğuna, her şeyi bildiğine ve insanların dualarını duyduğuna inanırlar. Tanrı'nın itaat etmeleri için Yasa koyduğuna ve bu Yasa'ya uymadıkları takdirde Tanrı tarafından cezalandırılacaklarına inanırlar. Yahudilik üç temel esasa dayanır.⁵⁰ Bunlar Tanrı, Torah ve İsrail'dir.⁵¹ Yahudilere göre Yahudilik İsrailoğulları ile Tanrı arasında yapılan sözleşmeye dayandırılır. Yahudiler evreni yaratan yöneten her şeye hâkim olan bağışlayıcı bir Tanrı'ya inanırlar. Buna ilaveten kendilerinin Tanrı tarafından seçilmiş halk olduklarına da inanırlar.⁵²

Yahudilerin Sasaniler döneminde eski İran sahasında da önemli bir cemaat teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun zulmünden kaçan Yahudiler erken tarihlerde Mezopotamya'nın kuzeyine, Babil ve çevresine yerleştiler. Burada tarım ve ticaretle uğraştıkları bilinmektedir. Ticaret yolları batıdan Musul'a doğruydu ve Yahudiler bu güzergâh üzerinde ticaret yapıyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla Hristiyanlığın aksine Yahudilik

⁴⁵ İbrahim hakkında bkz. Yaratılış, 11: 29-31.

⁴⁶ Dinesh D'Souza, *What's So Great About Christianity*, (Washington, Regnery Publishing), 2007, s. 46; ayrıca bkz. Zafer Duygu, *Konstantinus'tan Teodosyus'a: Hristiyanlığın Roma Siyasal Sistemiyle Entegrasyonu Süreci*, Celal Bayar Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2015, s. 50.

⁴⁷ Levi soyu, Yahudi geleneğine göre İsrailoğullarından Levi'nin soyundan gelenlere denilir.

⁴⁸ Duygu, age, s. 50.

⁴⁹ Yaratılış, 22: 14, Çıkış, 3: 15-18.

⁵⁰ Sue Penney, *Discovering Religions: Judaism*, (Oxford, Heinemann), 1999, ss. 4-6.

⁵¹ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Carl S. Ehrlich, *Understanding Religions: Judaism*, (New York, Rosen), 2010, ss. 10-22; ayrıca bkz. Michael Keene, *This is Judaism*, (Cheltenham, Stanley Thornes, Britanya), 1996, ss. 1-4.

⁵² Anne Geldart, *Judaism*, (Oxford, Heinemann), 2002, s. 2.

eski İnan sahasında ve Mecusi rahipler tarafından rakip bir din olarak görülmemiştir. Ancak eski İnan sahasında Hristiyanlığa karşı hoşgörülü politika izleyen herhangi bir hükümdarın iktidara gelmesi muhtemelen Yahudileri bazı açılardan rahatsız etmiştir. Bu durum Yahudilerin Hristiyanları rakip addettiklerini göstermektedir. Yine de Yahudiler eski İnan sahasında genel olarak elverişli koşullar altında yaşamışlardır. Gerçi ülkede herkesten talep edilen vergileri elbette onlar da ödüyorlardı.⁵³ Nitekim Yahudilerin vergi konusunda zaman zaman Sasani yönetimiyle bazı problemler yaşadıkları da görülmektedir.⁵⁴ Ama örneğin II. Şapur döneminde Yahudilerin emsallerine göre daha iyi konumda oldukları anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Roma İmparatorluğu'nda ise durum bunun tam tersiydi. Sasani iktidarının yasal düzenlemelerine göre Yahudilerin kendilerine özgün yasaları vardı. Özetle Yahudiler, zaman zaman zorlukları deneyimlemiş olsalar da genel itibariyle huzur ve hoşgörü ortamında yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁵⁵

c. Sasanilerde Hristiyanlık

Hristiyanlık Filistin sahasında ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Hristiyanlık, İsa'nın "Tanrı Oğlu" ve "Mesih" olduğu inancını, ona atfedilen evrensel "kurtarıcı" rolü ve soteriyolojik⁵⁷ bağlamda öne sürülen bazı prensipleri kabul eden bir dindir.⁵⁸ Geleneksel Hristiyanlığın Tanrı anlayışı görece monoteist bir yaklaşım olan teslisi (üçleme) içermektedir. Bu bağlamda İsa'nın da tanrısal varlığı oluşturan üç şahsiyetten biri (ikincisi) olduğu kabul edilmektedir.⁵⁹

Hristiyanlığın ortaya çıktığı Filistin coğrafyası I. yüzyılda Roma İmparatorluğu tarafından yönetiliyordu. Bu yüzden Hristiyanlığın hem gelişim hem de kurumsallaşma süreci üzerinde Roma İmparatorluğu'nun yönetim tabakasının büyük etkisi olmuştur. Diğer taraftan Kilise ismi taşıyan hiyerarşik dini müessese de Hristiyanlığın özellikle II. yüzyıl sonrasında şekillenmesinde etkili olmuştur. Nitekim bütün bu süreçte Hristiyanlık namına ön plana çıkan

⁵³ Frank Gavin, *Aphraates and The Jews: A Study of the Controversial Homilies of the Persian Sage in Their Relation to Jewish Thought*, (Piscataway, NJ, ABD, Gorgias), 2009, ss. 18-25.

⁵⁴ Ferd, age, s. 51; Yıldırım, age, ss. 155-156.

⁵⁵ Gavin, age, s. 29.

⁵⁶ Konuya dair tüm detaylar için bkz. Zafer Duygu, *İsa, Pavlus, İnciller: Hristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?*, (İstanbul: Düşün Yayınları), 2018.

⁵⁷ Soteriyoloji, "kurtuluş bilimi" demektir.

⁵⁸ Detaylar için bkz. Zafer Duygu, "İsa'nın Yeni Ahit'te Tanrı Oğlu Olarak Tanımlanması Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59: 1, 2018, ss. 155-181.

⁵⁹ Duygu, age, s. 80.

kilise yazarları da özellikle teolojik ve kristolojik açıdan Hristiyanlığın şekillenmesinde ve yorumlanmasında temel teşkil eden üçüncü faktör olarak gösterilmektedir.⁶⁰

Hristiyanlığın hem bugünkü şekliyle kabul edilmesi hem de evrensel bir din olarak rüştünü ispatlaması noktasında IV. yüzyıl önem taşımaktadır. Zira bu dönemde Roma yönetiminin kilise politikaları belirleyici olmuştur. Çünkü ilk üç yüzyılda Roma topraklarında kimi zaman elverişli koşullar altında, bazı dönemlerde ise baskı altında yaşayan Hristiyanlar⁶¹, İmparator Constantinus (h. 306-337) döneminde devlet tarafından koruma altına alınmışlardır. Hristiyanlığın aslında İmparator Gallienus (h. 260-268) döneminde yasal bir din olarak tanındığı söylenmektedir.⁶² Ancak Constantinus dönemi, bir yandan *tetrarkhia* döneminde (ve özellikle Diocletianus zamanında) yapılan büyük zulmü durdurmuş olması, diğer bir yünden ise kiliseye büyük yetkiler ve olanaklar bahşedilmesi açısından mühimdir. Nitekim bir sonraki aşamada İmparator Theodosius (h. 379-395) Hristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun resmî dini haline getirmiştir.⁶³

Hristiyanlığın Sasani İmparatorluğu'ndaki geçmişi ise kendisine has bazı yönler barındırmaktadır. Kilise rivayetlerine göre İsa'nın ölümden sonra elçi Thomas tarafından görevlendirilen Thaddaios Urhoy'a (Edessa/Urfa) gelip burada başta Kral Abgar olmak üzere birçok kişiyi Hristiyanlık inancı namına kazanmıştır.⁶⁴ Thaddaios'un müridi Mari'nin Nisibis ve Erbil istikametinden İran'a ulaştığı ve buradan da Seleukeia-Ktesifon'a gelip Hristiyan kilisesini kurduğu rivayet edilmektedir.⁶⁵ Hristiyanların eski İran'da V. yüzyılda "Doğu Kilisesi" çatısı altında teşkilatlandığı da bilinmektedir. Ancak Doğu Kilisesi'nin kökenine ilişkin bazı şüpheler mevcuttur. Örneğin Urhoy kroniği şehrin tarihini 540 yılına kadar kayıt altına almıştır. Fakat bu kronikte Mari ve Thaddaios'tan hiç söz edilmemiştir. Doğu Kilisesi'nin kendi konsil tutanakları bile VI. yüzyıla kadar herhangi bir elçi ziyaretinden söz etmemektedir. Nitekim kilisenin kuruluşuna dair bu efsaneler, kiliseler arası rekabet çerçevesinde sonradan ortaya atılmış olmalıdır.⁶⁶

Hristiyanların III. ve IV. yüzyıllarda eski İran sahasında ancak azınlık bir cemaat teşkil edebildikleri görülmektedir. Ancak Sasani İmparatorluğu'nun (224-651) son dönemlerine

⁶⁰ Duygu, age, s. 80-84.

⁶¹ Detaylar için bkz. Mehmet Çelik, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri*, (İzmir, Akademi Yayınları), 1999.

⁶² Detaylar için bkz. Timothy D. Barnes, *Constantine: Dynasty, Religion and Power in The Later Roman Empire*, (Chichester, Wiley-Blackwell), 2014.

⁶³ Bütün bu sürecin tasviri için bkz. Duygu, age, ss. 30-50.

⁶⁴ Warwick Ball, *Rome in the East: The Transformation of an Empire*, (New York, Routledge), 2014, ss. 94-98.

⁶⁵ Aziz Suryal Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, ter. Nurettin Hiçyılmaz, (İstanbul, Doz), 2005, ss. 269-275.

⁶⁶ Duygu, agm, ss. 135-137.

doğru Hristiyanların çok daha etkin bir konumda oldukları anlaşılmaktadır. Burada belki Zerdüş olan bazı köklü ve seçkin ailelerin gizlice Hristiyanlığa geçmeleri etkili olmuştur.⁶⁷ Buradan hareketle Hristiyanlığın en azından belirli bir dönemden itibaren Sasani yönetimi tarafından ulusal birliği bozan bir tehdit olarak görüldüğü ifade edilebilir. Zira Sasani hanedanının Roma yönetimi karşısında ona zıt politikalar izlemesi, bu devletin Hristiyanlık siyaseti üzerinde de her zaman etkili olmuştur. Bununla beraber Sasanilerin erken dönemleri açısından durum böyle değildir. Onların bu erken dönemlerde Hristiyanları sistemli bir şekilde kovuşturdukları yönünde kanıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hristiyanların eski İran sahasında günden güne daha kötü koşullar altına düşmeleri, Roma İmparatorluğu'nda süreç ilerledikçe daha iyi olanaklara kavuşmalarıyla orantılıdır.⁶⁸

Afrahat'ın yaşadığı IV. yüzyıl Hristiyanlığın oluşum evrelerinden birine tekabül etmektedir. Nitekim Afrahat'ın da bazı açılardan Hristiyanlığın sistemleştirilmesi faaliyetine katkıda bulunduğu söylenebilir. Ancak o, Süryanice'yi kullanmış olması sebebiyle daha ziyade Süryani Hristiyanlığı'nın gelişimi bağlamında önem taşıyan bir yazardır. Nitekim *İspatlar* isimli eseri, başka birçok alanda olduğu gibi Sasani Hristiyanlığı'nın kurumsal ifadesi olan Doğu Kilisesi'nin Sasani yönetimiyle ilişkilerini ve hatta yaşamış olduğu sorunları kayıt altına almıştır.⁶⁹

Yukarıda bahsi geçen bütün bu dinlerin yanında, eski İran sahasında geleneksel pagan dinlerine ve bugün sır tarikatları diyebileceğimiz gruplara mensup birçok kimsenin yaşadığı da belirtilmelidir.⁷⁰

⁶⁷ Purziyâ Resûl, *Târîh-i Temeddün ve Ferheng-i îrân-i Bâstân*, (Tahran), 1385, s. 377, aktaran Yıldırım, age, s. 159.

⁶⁸ Duygu, agm, ss. 135-138; Suha Rassam, *Christianity in Iraq: Its Origins and Development to the Present Day*, (Leominster, Gracewing), 2002, ss. 29-31.

⁶⁹ Sebastian P. Brock, *A Brief Outline of Syriac Literature*, (Kottayam, Hindistan, St. Ephrem Ecumenical Research Institute), 1997, ss. 18-22.

⁷⁰ *paganus*, “kırsal” anlamına gelmektedir. Günümüzde çok tanrılı dinlere inananlara “pagan”, bu inanca da “paganizm” denilir. Bkz. Duygu, age, s.31.

II. AFRAHAT ve ESERLERİ

Yapılan araştırmalardan elde edilen verilere göre, Afrahat'ın doğum yılı yaklaşık 270, ölüm yılı da yaklaşık 345 olarak kabul edilmektedir. Modern dönemde yapılan araştırmalar Afrahat'tan veya *İspatlar*'dan bahseden tarihî kaynakları şöyle listelemektedirler:

- Marsilyalı Gennadius (. 496)
- Ermenice bir eviri
- Antakyalı İşhak'ta *İspatlar*'dan alıntılar⁷¹
- Giwargi, *Mektuplar* (Bu mektuplar henüz yayınlanmamıştır.)⁷²
- Bar Bahll (. 963)
- İşo' Bar Nun (. 828)⁷³
- Nisibisli Elia (. 1049)
- Bar 'Ebroyo (. 1286), *Kilise Tarihi Kitabı II*, s. 34.
- 'Abdişo' (. 1318), *Yazarlar Kataloğu*, aktaran J. S. Assemani, *Bibliotheca Orientalis*, 3. Cilt, 1. Kısım, s. 85.

1. *İspatlar* İsmi zerine

Afrahat, Efrem'le birlikte Süryani literatür geleneğinin IV. yüzyıldaki en önemli temsilcisi kabul edilmektedir. Nitekim Afrahat'ın *İspatlar*'ı Hristiyanlığa dair teoloji incelemesi, *apologia*, manastırlara verilen ve keşişlik eğitimi alacak kimselere dair kısımlar ve Yahudilikten gelen kurallar hakkındaki yorumlarıyla beraber Süryani Hristiyanlığının oluşum süreci açısından kıymetlidir.

Afrahat teoloji ve ahlak üzerine yirmi üç metin kaleme almıştır. İlk izlenimde bu metinler bir veya birkaç öğrencisinin ona sorduğu sorulara cevap niteliği taşımaktadır. Yani sanki "mektup" metinleridir. Fakat literatürde "mektup" değil de Süryanice adıyla *taħwito*

⁷¹ Jacques Forget, Antakyalı "Büyük" İşhak'ın Afrahat'tan özellikle Oruç ve İman hakkındaki *İspatlar*'dan kelimesi kelimesine alıntılar tespit etmiştir, *De vita et scriptis Aphraatis Sapientis Persae*, (Leuven: Vanlinthout, 1882), ss., 139-148, aktaran John Gwynn, "Aphrahat", Philip Schaff ve Henry Wace, genel ed., *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church: Second Series Translated into English with Prolegomena and Explanatory Notes*, C. 13, 2. Bölüm, (Oxford: James Parker, 1898), bundan sonra Gwynn, ss. 152-162, burası s. 154. 1., 5., 6., 8., 10., 17., 21., 22. *İspatlar*'ın İngilizce tercümeleri ss. 345-412 arasında verilmektedir. Çevrimiçi olarak ulaşılabilir: <https://archive.org/details/cu31924092898653> en son erişim: 10.12.2017.

⁷² Bu bilgi için: Gwynn, age, s. 154. Giwargi hakkında bilgi için bkz. Sebastian P. Brock, age, ev. Kutlu Akalın ve Zafer Duygu, *Süryani Literatürü*, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017), s. 143.

⁷³ Brock, ev. Akalın-Duygu, age, ss.148-149. Bu bilgiye bu kaynakta ve bunu kaynak olarak alan diğer yayınlarda rastlanıldı. Ancak İşo' Bar Nun'un Afrahat'a atfının tam kaynağına ulaşılamadı.

diye adlandırılmaktadır. Batı dillerinde örneğin Latince “demonstratio”, İngilizce “demonstration” diye çevrilen bu kelime “gösterme, delillendirme, ispatlama” anlamına gelmektedir. Bir başka örnek olarak bu metinler Fransızca “exposé” diye geçmektedir.⁷⁴ *Tahwito* ’yu biz Türkçeye “İspat” kelimesi ile tercüme etmeyi uygun görüyoruz.

Afrahat kendisi ise bu metinleri zikrederken *şarbo*⁷⁵ kelimesini kullanır.

2. *İspatlar*’ın Müellifinin Kimliği Üzerine

İspatlar’ın en erken elyazmaları müellifin adını Afrahat yerine Yakup olarak vermiştir. Bu Yakup’un kim olduğu tam belli olmadığı halde sonraki yazarlar çeşitli yakıştırmalarda bulunmuşlardır. Örneğin rahip ve tarihçi Gennadius (ö. 496) *De Viris Illustribus* adlı eserinde Afrahat’ın *İspatlar*’ıyla aynı konulara ve başlıklara sahip bir dizi eserden bahsederken yazarı “Persli Bilge Yakup” diye vermektedir.⁷⁶ *İspatlar*’ın erken dönem Ermenice çevirisinde bu Yakup’un meşhur Nisibisli Yakup olduğundan bahsedilmektedir.⁷⁷ Ancak Yakup 338’de öldüğü için bu iddia olanak dışıdır.⁷⁸ Assemani ise XVIII. yüzyılda Gennadius’un söz konusu bu hatasını düzeltmeye çalışırken yazarı bu sefer de daha sonra yaşamış başka bir Süryani müellifle, yani Suruçlu Yakup’la özdeşleştirmiştir.⁷⁹ *İspatlar*’ın başlıkları ve içerikleri hakkında aslında elde net bilgiler bulunmasına karşın yazarın Afrahat olarak belirlenmesi biraz zaman almıştır.

Bar Bahlül’ün (ö. 963) Süryanice-Arapça sözlüğü Afrahat’ı “Persli Bilge” olarak tanımlamaktadır.⁸⁰

XI. yüzyılda Nisibisli Elia (ö. 1049) *Evrenin Tarihi* isimli kitabında “Yaratılıştan Büyük İskender devrine kadar” başlıklı bir tablosu hakkında bilgi verirken bu tabloyu “Persli Bilge Afrahat’ın düşüncesine göre Âdem’in hanesinin yılları” olarak anlatmıştır.⁸¹

⁷⁴ Afrahat’ın zikredilen yirmi üç eseri Fransızca M.-J. Pierre, *Aphraate le Sage Persan. Les Exposés (I)*, Cilt 1, (Paris: Éditions du Serf, 1988) ve M.-J. Pierre, *Aphraate le Sage Persan. Les Exposés (II)*, Cilt 2, (Paris, Éditions du Serf, 1989) yayınlarında yakın tarihlerde çalışılmıştır.

⁷⁵ Graffin, age, (Afrahat’ın *Çobanlar Hakkında [Onuncu] İspati*) Cilt 1, 464. Sütunda.

⁷⁶ Gwynn, age, s. 155. Gennadius’un eserinin İngilizce çevirisi Schaff ve Wace, ed., *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, 2. Seri, Cilt 3 (New York: Christian Literature), 1892, çev. Ernest C. Richardson, s. 385, çevrimiçi kaynak: <https://archive.org/details/selectlibraryofn18903scha/en/son/17.12.2017/>’de erişildi.

⁷⁷ Gwynn, age, s. 155.

⁷⁸ Brock, çev. Akalın ve Duygu, age, ss. 96-97.

⁷⁹ Gwynn, age, s. 155.

⁸⁰ Rubens Duval, ed., *Lexicon Syriacum auctore Hassano bar Bahlule*, (Paris: Leroux), 1888-1901, fakat Bar Bahlul’de ilgili sayfa tespit edilemedi. Bu bilgi Gwynn, age, s. 155’ten aktarıldı.

Bar 'Ebroyo'nun (ö. 1286) *Kilise Tarihi* isimli eserinin birinci bölümünde ve Athanasios'un ortodoks çağdaşlarının sıralanmasında Afrahat'tan ismen değil ama "*İspatlar* kitabını yazmış olan Persli Bilge" diye bahsettiği bilinmektedir.⁸² Bar 'Ebroyo'nun *Kilise Tarihi*'nin II. kısmında ise ondan "Katolikos Papa"⁸³ zamanında iyi tanınan" ve "Ferhat adında Süryanice yazılmış *Nasihatter Kitabı* ile her birinin baş harfi alfabetik sırada düzenlenmiş yirmi iki mektubu olan Persli Bilge" diye bahsedilmektedir.⁸⁴ Bar 'Ebroyo bu atfıyla, Afrahat'ın yaşam yıllarına dair daha yakın bir tahminde bulunmuş olmaktadır. Zira Papa 334'te ölmüştür.

'Abdişo' (ö. 1318) ise *Yazarlar Kataloğu* isimli eserinde "Persli Bilge Afrahat iki eser hazırlamıştır ve ayrıca alfabetik sıraya göre vaazlar yazmıştır" şeklinde bir cümle kaydetmiştir. Afrahat burada da "Persli Bilge" olarak tanımlanmış olsa da, 'Abdişo' aslında büyük ihtimalle alfabetik sıradaki vaazları yanlışlıkla iki ayrı eser olarak algılamıştır, çünkü alfabetik sırada olan bu vaazlarla konuları itibariyle iki kısım olarak anlaşılmaktadır.⁸⁵

3. Afrahat'ın Kilise Hiyerarşisindeki Yeri

"Persli Bilge" diye tanımlanan Afrahat'ın kimliği ve yaşamı hakkında pek az şey bilinmektedir. Aynı şekilde onun kilise hiyerarşisindeki rütbesi ve makamının nüfuz alanı da tam olarak tespit edilememektedir.⁸⁶ Araştırmacılar bu konularda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Öyle ki, Afrahat'ın rahip olup olmadığı hususu bile fazlasıyla tartışmalıdır. Aslında on dördüncü ispatta yazar bir din adamı olarak tanımlanmakta ve bu *İspat*'ı da din adamlarına hitaben yazdığı söylenmektedir. Nitekim aynı yerde "biz yazarlar, piskoposlar, papazlar, kardeşler" gibi ifadeler geçmektedir. Buradan hareketle Afrahat'ın rahip veya keşiş şeklinde tanımlanması mümkün gözükmemektedir.⁸⁷

⁸¹ Gwynn, age, s. 155.

⁸² Gwynn, age, s. 155.

⁸³ Burada geçen Papa, Katolik Dünyası'nın ruhanî liderinin unvanı değildir. Papa, Sasani başkenti Seleukeia-Ktesiphon'un ilk başpiskoposu olarak kabul edilen şahıstır ve kaynaklarda Mar Papa adıyla da geçmektedir. "Katolikos" ise Doğu Kilisesi'nin hiyerarşik yapılanmasında en üstte yer alan din adamının unvanıdır ve bu unvan IV. yüzyıl sonrasında yaygın şekilde karşımıza çıkmaktadır.

⁸⁴ Gwynn, age, s. 156. Bar 'Ebroyo'dan birinci kısım s. 26, C. 83; ikinci kısım s. 10, C. 33 diye atıfta bulunmaktadır.

⁸⁵ Gwynn, ed. Schaff, age, 156; J. S. Assemani, *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*, (Roma: de Propaganda Fide, 1719-1728), C. 3, Kısım I, s. 85.

⁸⁶ Gwynn, age, s. 156.

⁸⁷ Gwynn, age, 156, Graffin, age, 573. sütun, 4.-5. satırlar. Çevrimiçi erişim: <https://archive.org/details/patologiasyria00grafgoog/en> son erişim tarihi: 10.12.2017.

Afrahat'ın o zamanlar Kuzey Irak'ta Musul yakınlarında bulunan Mar Matay Manastırı'nın başrahibi olduğu öne sürülmüştür.⁸⁸ Ancak söz konusu bu manastırın o tarihlerde henüz inşa edilmediği yönündeki kabul bu ihtimali zayıflatmaktadır.⁸⁹ Afrahat'ın kimliğine dair karmaşanın bir nedeni de onun Nisibisli Mor Yakup zannedilmesidir. İlk olarak X. yüzyılda Bar Bahlûl tarafından verilen kesin yargıdan itibaren "Persli Bilge"nin Afrahat olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır.⁹⁰

Afrahat'ın Mar Matay Manastırı piskoposu veya başkeşişi olduğu yönündeki bilgi yalnızca *İspatlar*'ın 1364'e tarihlendirilen bir elyazmasında görülmektedir. Burada yirmi üçüncü ispatın başlığı şöyle verilir: "Bilge Afrahat'ın, yani Mar Matay Manastırı piskoposu Yakup'un, 'Üzüm Salkımı' hakkındaki ispatı". Her ne kadar bu başlıkta "Persli" şeklinde bir ifade geçmiş ise de Afrahat bugün tam olarak bilmediğimiz bir nedenle Musul'un kuzeyindeki Mar Matay Manastırı'nın piskoposu Yakup ile özdeşleştirilmiştir. XIV. yüzyıldaki bu elyazmasına gelene kadar Afrahat'ın Mar Matay Manastırıyla ilgisi başka hiçbir kaynaktan görülmemektedir. Diğer bağımsız kaynaklarda ise Afrahat'ın Doğu Kilisesi mensubu olduğu belirtilmektedir. Ne var ki, bazı araştırmacılar tarafından Mar Matay Manastırı'nın Doğu Kilisesi'ne ait Theodorosçu kristolojiyi değil de Süryani Ortodoks (Miafizit) geleneği temsil ettiği belirtilmekte dolayısıyla Afrahat'ın pekala bu manastırın belki de belgelendirilemeyen erken dönemleriyle ilişkilendirilebileceği düşünülmüş olmalıdır.⁹¹

Ancak bu görüşün de doğru olmadığı söylenebilir. Zira Süryani kilise geleneğinde temel bir kristolojik ayrışım noktası olarak Miafizit ve Theodorosçu ilahiyat görüşlerinin V. yüzyıldan itibaren ortaya çıkarak kurumsallaştığı, dolayısıyla Afrahat'ın yaşadığı dönemde böyle bir ayrışımın bulunmadığı gerçektir.⁹² Dolayısıyla, Afrahat'ın Mar Matay Manastırı'nın piskoposu ya da başkeşişi olduğuna dair çok yakın zamana kadar var olan bu iddia artık temelsiz olarak kabul edilmektedir.

⁸⁸ Afrahat'ın yaşamı ve eserleri hakkında genel olarak bkz. Gwynn, age, s. 156. Stephanie K. Skoyles Jarkins, *Aphrahat the Persian Sage and the Temple of God*, (Piscataway, NJ, ABD: Gorgias), 2008, ss. 1-16; John Gwynn, *The Life and Essential Writings of Ephraim the Syrian*, (Haines City, Florida: Revelation Insight), 2011, ss. 71-78.

⁸⁹ Patrik İğnatius Efrem I. Barsavm, *Saçılmış İnciler*, çev. Zeki Demir, (İstanbul, Resim Ofset), s. 214.

⁹⁰ Gwynn, age, s. 155; Gwynn, age, s. 78.

⁹¹ George Kiraz, "Matay, Dayro d-Mor," Brock ve diğerleri, ed., *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, (Piscataway, NJ, ABD: Gorgias), 2011, ss. 280-281.

⁹² Bu konuda detaylar için bkz. Zafer Duygu-Kutlu Akalın, *Kristolojiye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*, (İstanbul, Divan Yayınları), 2018.

Bununla beraber, Afrahat, on dördüncü ispatta ruhbanlara “kardeşlerim” diyerek hitap ettiği için, onun kilise hiyerarşisine dâhil olduğunun düşünülmesi de yanlışlıkla onun Mar Matay Manastırı’nın başkeşişi olduğu düşüncesine destek olmuştur.⁹³

Afrahat, *İspatlar*’ında Eski Ahit ve Yeni Ahit’ten doğrudan alıntılar yapmıştır. “Arapların piskoposu” olarak bilinen Giwargi, 714 yılında *İspatlar* hakkında yapmış olduğu araştırmasında altıncı ispatın bir rahip tarafından yazıldığını söylemiştir. On dördüncü ispatın başlangıç kısmından hareketle ise Afrahat’ın piskopostan daha aşağıda olmayan bir rütbede bulunduğu sonucuna ulaşılabilir.⁹⁴

4. Süryanice Bir Metin Olarak *İspatlar*

İspatlar’ın Ermenice çevirisi muhtemelen günümüze kadar kalabilmiş en erken nüshadır. *Savaşlar Hakkındaki İspat*’ın Etiyopyaca çevirisi de mevcuttur. Bu istinsahların en eskisi olan *İspatlar*’ın ilk onu 474’e tarihlendirilmiştir ve bunun elyazması British Museum’da Add. 17182 olarak bulunmaktadır. *İspatlar*’ın ikinci grubu ise 512 tarihlidir ve o da British Museum Add. 17182 elyazması olarak numaralandırılmıştır. Ayrıca *İspatlar*’ın hepsi ayrı bir dizi olarak Add. 14619 numarasıyla da bulunmaktadır.⁹⁵

Eserlerini Klasik Süryanice yazmış olan Afrahat’ın Yunan ve Latin felsefesinin etkisine uzak düşen Semitik bir Hristiyan düşünceyi benimsediği ifade edilebilir. *İspatlar* Süryani İncil metinlerinin tarihi, bunların tefsiri ve biraz da kristoloji konularında Süryani literatürü açısından klasik döneminin başlangıcını temsil eden eserlerdir. Süryanice dışındaki dillerin etkisinde kalmadan yazan Afrahat’ın eserleri literatürde önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden de Afrahat’ın *İspatları* Süryanice kullanma konusunda hassasiyet gösteren sonraki Hristiyan yazarlar için önemli bir kaynak haline dönüşmüştür.⁹⁶

İspatlar’da her ispat metninin ilk harfi Süryanice alfabetik sıraya göre yazılmıştır. Onların edebî önemi bir yana, *İspatlar* çok farklı konuları önemli ölçüde aydınlatmıştır. Bu

⁹³ Graffin, age, sütun 464-465.

⁹⁴ Gwynn, age, s. 157.

⁹⁵ Gwynn, age, s.157; William Wright, *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum Acquired Since the Year 1838*, C. 2, (Londra: British Museum), 1871, ss. 401-403’te Add. 14619 numaralı ve bütün *İspat* metinlerinin farklı sağlamlıkta bulunduğu bir elyazması hakkında bilgi verir. Sayfa 403-404’te 1.-10. *İspatlar*’ı ihtiva eden ve 474’e tarihlendirilmiş birinci grup elyazması, ss. 404-405’te ise 512’ye tarihlendirilen ve 11.-22. *İspatlar* ve “Üzüm Salkımı Hakkındaki İspat”ı ihtiva eden ikinci grup elyazması Add. 17182 hakkında bilgi vardır. Çevrimiçi adresi: <https://archive.org/details/catalogueofsyria02brituoft> (son erişim tarihi 10.12.2017).

⁹⁶ Gavin, age, ss. 1-2.

bağlamda eser, İran Hristiyanlığı'nın özelliklerini, münzevi hayat tarzına has gelişmeleri, Hristiyanların Yahudilikle ilişkilerini ve Şapur zulmünün erken dönemlerini ele almaktadır.

Afrahat'ın *İspatları* günümüze en eski V. yüzyıla tarihlendirilen Ermenice tercümesi halinde ulaşmıştır. En erken Süryanice nüshası ise ilk on *İspat* grubu için V. yüzyıldan günümüze kadar kalmıştır. Eseri ilk defa olarak yayımlayan Antonelli (1756) Ermenice nüshayı esas almıştır.⁹⁷ Bu Ermenice çeviride 1.-19. *İspatlar* yayımlanmıştır ve bu metinler Nisibisli Yakup'a atfedilmiştir. *İspatlar* bazı fragmanları itibariyle Arapça'ya (2-4,6. Bölümler Efrem'e atfedildi), Etiyopya diline (5, 8. Bölümler Nisibisli Yakup'a atfedilmiştir) ve Gürcü diline (6. Bölüm Hippolytus'a atfedildi) çevrilmiştir.⁹⁸

Afrahat *İspatlar*'ını 337'de yazmaya başlamıştır. İlk on ispat 337'de, on birden yirmi ikiye kadar olan ikinci grup 344'te yazılmıştır. Afrahat, beşinci ispatını 337'de, on dördüncü ispatını 337'nin Temmuz'unda, en son ispatını da 345 yılının aynı ayında kaleme almıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere Afrahat bütün eserlerini IV. yüzyılın ortasındaki dokuz yıl içinde kaleme almıştır.⁹⁹

'Abdişo' *İspatlar*'ı iki ayrı şekilde alfabetik olarak sıralamıştır. Efrem'in yazdıklarından hareketle, Afrahat'ın eserlerinde Nisibisli ve Urhoylu (Edessa/Urfa) ilahiyatçıların etkisi anlaşılmaktadır. Urhoylu Zenobius'un öğrencisi olan Antiokheialı İshak'ın, Afrahat'ın metinlerini 474'te Urhoy'da yazıp çoğalttığı bilinmektedir. Hatta Antiokheialı İshak bu *İspatlar*'ın en erken yazılan ve en önce tarihlendirilen grubuna ilk tanık olarak gösterilmektedir. Onun çalışmalarında Afrahat'ın inanç ve oruç hakkındaki ispatlarından bazı paragrafları aldığı görülmektedir.¹⁰⁰ Bu yazma eserlerin muhtemelen keşiş olan bir arkadaşının ricası üzerine yazılmış olduğu düşünülmektedir. Zira İshak'tan, Afrahat'tan imanın kendilerine gerekli kıldığı konuları açıklaması istenmiştir.¹⁰¹

5. *İspatlar*'ın Başlıkları

Graffin, ed., *Patrologia Syriaca*, 1. cilt, (Paris: Firmin-Didot), 1894, sütun numaralarıyla:

İspat 1: İmanın İspatı, 6. Sütun

İspat 2: Sevginin İspatı, 48. Sütun

⁹⁷ N. Antonelli (Roma, 1756), Wright, age, ss. 401.

⁹⁸ Brock, "Afrahat", ss. 24-25.

⁹⁹ Brock, "Afrahat", ss. 24-25; Gwynn, age, s. 155.

¹⁰⁰ Gwynn, age, s. 154.

¹⁰¹ Gavin, age, ss. 3-4.

- İspat 3: Orucun İspatı, 97. Sütun
- İspat 4: Duanın İspatı, 137. Sütun
- İspat 5: Savaşlar Hakkındaki İspat, 183. Sütun
- İspat 6: *bnay qyāmā*'nun İspatı, 24. Sütun
- İspat 7: Tövbekârların İspatı, 313. Sütun
- İspat 8: Ölülerin Dirilmesi Hakkındaki İspat, 361. Sütun
- İspat 9: Tevazunun İspatı, 48. Sütun
- İspat 10: Çobanlar Hakkındaki İspat, 444. Sütun
- İspat 11: Sünnet Hakkındaki İspat, 468. Sütun
- İspat 12: Pesah (Fısıh) Hakkındaki İspat, 505. Sütun
- İspat 13: Şabat Günü Hakkındaki İspat, 541. Sütun
- İspat 14: Nasihat Hakkındaki İspat,¹⁰² 573. Sütun
- İspat 15: Yiyeceklerin Ayrımı Hakkındaki İspat, 728. Sütun
- İspat 16: [Belirli bir] Halkın Yerine Geçen Halklar Hakkındaki İspat, 760. Sütun
- İspat 17: Allah'ın Oğlu Mesih Hakkındaki İspat, 785. Sütun
- İspat 18: Yahudilere Karşı Olan ve Bekâret ile Kutsiyet Hakkındaki İspat, 817. Sütun
- İspat 19: Hâlâ Bir Araya Geleceklerini Söyledikleri İçin Yahudilere Karşı İspat, 846.
Sütun
- İspat 20: Fakirlerin Korunması Hakkındaki İspat, 893. Sütun
- İspat 21: Zulmün İspatı, 932. Sütun
- İspat 22: Ölümün ve Ahir Zamanların İspatı, 992. Sütun
- İspat 23: Üzüm Salkımı Hakkındaki İspat¹⁰³

¹⁰² *pyāsā*, “tembih” anlamına da gelmektedir.

¹⁰³ Graffin, age, sütun 5- sütun 1049. Çevrimiçi erişim: <https://archive.org/details/patrologiasyria00grafgoog> (en son erişim tarihi: 10.12.2017).

İspatlar belirli bir gruptandırmaya sahiptir. Afrahat'ın kendisi ilk on ispatı bir grup olarak oluşturmuştur. Onuncu ispatın sonundaki kapanış cümlelerinde *Olaf*'tan *Yud*'a kadar birbirini takip eden gruptaki mevzuların birbiri üzerine dayandığını açıkça ifade etmektedir.¹⁰⁴

Birinci gruptaki ispatlar (1.-10.), Hristiyanların temel inanç prensiplerinden (iman, sevgi, ölümlerin dirilmesi vs.) ve yapmaları gereken sorumluluklardan (oruç, dua, tövbe, tevazu vs.) bahsetmektedir. Bunlar iman, sevgi, oruç, dua, savaşlar, keşişler, tövbekârlar, ölümlerin dirilmesi, tevazu ve çobanlar şeklinde isimlendirilmişlerdir.

Üçüncü ispatın dokuzuncu bölümünde, II. ve III. yüzyıllarda yaşamış olan Valentinus, Mani ve Markion isimli önemli ilahiyatçıların “sapkın” oldukları öne sürülmektedir.

Dördüncü ispat dua hakkında herhangi bir dilde yazılmış olan ilk Hristiyan metnidir. Bu nedenle önemlidir.

Afrahat beşinci ispatında Roma'yı bir “heykel” olarak tasvir etmektedir. “Asma” için de Mesih benzetmesi yapmaktadır.

Altıncı ispat, vaftiz edildikten sonra çileci yaşamı tercih eden insanları muhatap almaktadır. Beşinci, on dördüncü ve yirmi birinci ispatlar Afrahat'ın yaşadığı dönemin tarihsel açıdan tasviri bağlamında önemlidir.¹⁰⁵

Ayrıca bu birinci gruptaki ispatlarda özellikle altıncı ve yedinci ispatlar Süryani erken dönem manastır geleneği ile bu gelenek içinde ön plana çıkan *iḥidāye*¹⁰⁶ ve *bnay qyāmā*¹⁰⁷ gibi kavramların ne anlama geldikleri hakkında bilgiler sunmaktadır.¹⁰⁸

İkinci gruptaki ispatların (11.-22.) çoğu Yahudilikle ilgilidir ve Hristiyanlar arasındaki Yahudilik eğilimleri ile mücadele etmeyi amaç edinmiştir. Bu ispatların ilk üçü sünnet, Pesah ve Şabat'ı konu almaktadır. Devamındaki beş ispat yiyeceklerin ayrımı, halk yerine geçen halklar, Allah'ın Oğlu olan Mesih, Yahudilere karşı olan ve bekâret ile kutsiyet hakkındaki ispat ve hâlâ bir araya geleceklerini söyledikleri için Yahudilere karşı söylemleri içermektedir. Fakirlerin korunması, zulüm, ölüm ve ahiret isimli ispatlar ise ilk on ispat ile aynı özelliklere sahiptir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Graffin, age, 10. İspat, 464-465. Sütun.

¹⁰⁵ Brock, çev. Akalın ve Duygu, age, ss. 100-102.

¹⁰⁶ *iḥidāye*, “münzeviler” anlamına gelir.

¹⁰⁷ *bnay qyāmā*, “ahit veya antlaşma çocukları” demektir. Manastır geleneğinin gelişimindeki erken dönemde görülen bu kavrama dair çok etraflı tartışmalar devam etmektedir.

¹⁰⁸ Brock, “Afrahat”, age, ss. 24-25.

¹⁰⁹ Brock, age, ss. 24-25.

On dördüncü ispat en uzun ispat olup Afrahat'ın bizzat hazır bulunduğu bir konsili konu almaktadır. “Nasihât” diye adlandırılan bu ispat, Seleukeia-Ktesifon'daki piskoposlar, rahipler ve halk için yazılmış bir nasihat veya tembih mektubu niteliği taşımaktadır.

Afrahat, on yedinci ispatında genel olarak Mesih'in tabiatının ne olduğuna ve Kutsal Kitap ışığında onun öğretisine yer vermiştir. Bu kısım daha ziyade Yahudilere karşı tartışma niteliğinde yazılmıştır.¹¹⁰

Yirmi birinci ispat Sasani hükümdarı II. Şapur'un Hristiyanlar üzerinde giriştiği kovuşturmalara dair haberleri içermektedir. Afrahat, *Zulmün İspat*'ında kiliselerin yıkımından, büyük zulümlerden ve doğudaki katliamlardan bahsetmektedir. Edinilen bilgilere göre Hristiyan olmayan bir devletin içinde büyük bir Hristiyan cemaatin var olduğu, bunların vatan hainliği ile suçlandığı, yönetim tarafından zulme maruz kaldıkları, bunların tutuklandığı, sorgulandığı hatta idam edildikleri bahsi geçmektedir.¹¹¹ Eski İran sahasında yaşayan Hristiyanların daha sonraki yüzyıllarda “hain” şüphelerinden arınmayı başardıkları da bilinmektedir.

Yirmi üçüncü ispatta Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın kendisine kulluk eden halkların tamamını yok etmeyeceğine dair yazılmış olan pasajda kullanılan “salkım”¹¹² metaforu üzerine Afrahat'ın düşüncelerine yer verilmiştir. Bu minval üzerine yazara sorulan bazı sorulara cevaplar vardır.¹¹³

6. Beşinci İspat'ın Arka Planı ve İçeriği

Beşinci ispat konu olarak yazıldığı dönemdeki Sasani ve Roma savaşlarını işlemektedir. Bu savaş döneminde Hristiyan cemaatin endişe içinde olduğu ve sıkıntıya maruz kaldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Bu yönüyle beşinci ispat tarihsel açıdan önem taşımaktadır.

Afrahat, bu ispatını ne zaman yazdığına dair bilgiyi beşinci paragrafının sonunda şu cümleyi kurarak vermektedir: “[Tekenin] koçun her iki boynuzunu kırdığı zamandan bu zamana kadar altı yüz kırk sekiz yıl geçti.” “Teke” İskender (M.Ö. 352-323) ve “Koç” Pers ve Med Kralı Darius (M.Ö. 380-330) olduğuna göre burada modern okuyucuyu yanıltacak bir

¹¹⁰ Augustine Casiday, *The Orthodox Christian World*, (New York: Routledge), 2012, s. 68; Gwynn, age, s. 162.

¹¹¹ Gavin, age, s. 10.

¹¹² Yeşaya, 65: 8. RAB diyor ki, “Taneleri sulu salkımı görünce, Halk, ‘Salkımı yok etmeyin, bereket onda’ diyor. Kullarımın hatırı için ben de öyle yapacağım, Onların hepsini yok etmeyeceğim.”

¹¹³ Gwynn, age, s. 153; ayrıca bkz. Brock, “Afrahat”, age. ss.24-25.

¹¹⁴ Gavin, age, s. 5.

durum ortaya çıkmaktadır. İskender'in Darius'u yenmesi 330 yılında olduğuna göre bu ispatın 318 yılına tarihlendirilmesi gerekirdi. Ancak Afrahat kendisi Yirmi İkinci İspatı'nın sonuna doğru 25. kısımda o zamana kadar yazdığı İspatların sırasını başlıklarıyla beraber vermiş ve ardından, aralarında "Savaşlar Hakkındaki İspat" da olmak üzere ilk on ispatı "Makedon Philippos'un oğlu İskender'in krallığının altı yüz kırk sekizinci yılında" yazdığını açıkça vermiştir.¹¹⁵ Bu durumda elimizdeki metinde Afrahat'ın Helenistik takvimin başlangıcıyla Büyük İskender'in III. Darius'u yenmesini aynı yıla tarihlendirdiğini ortaya çıkmaktadır.

Bu ispat Sasani İmparatorluğu'ndaki Hristiyanların özelliklerini ve münzevi yaşama dair detayları, Yahudilerle olan ilişkilerini, II. Şapur zulmünün erken dönemlerini konu alır. Bunun yanında, diğer bütün *İspatlar* için söylenebileceği üzere, Süryanice İncil metinlerinin tarihi, tefsiri ve kristolojisi çalışmalarında da kaynak olarak kullanılır.¹¹⁶

Afrahat, beşinci ispatında demirden ayakları ve kolları olan heykel tasviri ile Roma'ya atıfta bulunmuş ve onu büyük bir güç olarak anlatmıştır.¹¹⁷ Hezekiel Kitabı'na dair bir tefsirinde ise Mesih'in oradaki "asma" olduğundan söz eder. Mesih'in dünyaya gelişiyle Esav oğullarından olan Romalıların dünyayı yönetme yetkisini aldıkları ifade edilir.¹¹⁸ *Savaşlar Hakkındaki İspat*'ın üçüncü, beşinci ve yedinci bölümlerinde Pers İmparatorluğu'nun çöküşüne ve onun inatçı gururuna dokundurma yapılmaktadır. İsa'nın krallığını elinde tutan Roma İmparatorluğu'nun orduları yenilmeyecektir.¹¹⁹

Roma-Sasani savaşlarının arka planı hakkında başka kaynaklardan da bilgi edinilmektedir. IV. yüzyılın birinci yarısında Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık resmî din olarak kabul edilme sürecini devam ettiriyordu. Sasani İmparatorluğu'nda Hristiyanların köle muamelesine maruz kaldıkları bilgisine 330 yılında Constantinus'un II. Şapur'a yazmış olduğu mektuptan ulaşılabilmektedir. Bu mektubun tüm Hristiyanları koruyup kollayan bir ifadeyle yazıldığı içeriğinden anlaşılmaktadır.¹²⁰

309'da hüküm sürmeye başlayan II. Şapur'un 337 ve 338'de Roma İmparatorluğu'na savaş açtığı ve nihayet 363 yılında Nisibis şehrini ele geçirdiği bilinmektedir. Savaş döneminde II. Şapur'un Hristiyanlar üzerindeki vergileri arttırdığı, askerlik şartı koyduğu ve bu olaylar neticesinde Hristiyanların şiddetli kovuşturmalara maruz kaldıkları görülmektedir.

¹¹⁵ Graffin, age, 22. İspat, 1040.-1043. Sütunlar, ve İng. çevirisi Gwynn, age, ss. 410-411.

¹¹⁶ Brock, age, ss. 24-25.

¹¹⁷ Afrahat'ın Beşinci İspatı'nın 208. Sütun, 25. Satır, Daniel 2: 39-41.

¹¹⁸ Hezekiel, 15: 4-5.

¹¹⁹ Gavin, age, s. 5.

¹²⁰ Constantinus'un II. Şapur'a yolladığı mektup için bkz. Averil Cameron and Stuart G. Hall, *Eusebius Life of Constantine*, (Oxford, New York), 2002, ss. 156-158; Gavin, age, s. 6.

Bu durum onların Sasani yönetimine olan sadakatlerini kanıtlamalarını zorunlu kılmıştır. Gavin, beşinci ispat ışığında Afrahat'ın öğretisine göre Roma – Sasani arasındaki savaşın kaynağının din odaklı olduğunu düşünmektedir.¹²¹

7. Savaşlar Hakkındaki İspat'ın Özeti

1. paragraf: (184. sütun, 1. satır) Meydana gelecek olan sarsıntı hakkında Afrahat'ın aklına bazı fikirler gelir, iyilik yapan kişinin mübarek olduğunu kötülük yapan kişinin ise cezasını çekeceğini konu alarak giriş yapar.

2. paragraf: Büyüklük taslayan herkesin alçalacağını, alçalan herkesin ise yüceceğini vurgulayarak zenginlik ve iktidar ile övünmenin sadece Rabb'e has olduğunu söyler.

3. paragraf: Büyüklük taslayan herkesin alçaltıldığını bazı örnekler vererek açıklama gereği duymuştur. Bu örnekler ise şunlardır, Kabil'in Habil'e karşı, Sodomlular'ın Lut'a karşı, Esav'ın Yakup'a karşı, Yakup oğullarının Yusuf'a karşı, Firavun'un Musa'ya karşı v.s. şeklindedir. Yücelip böbürlenmiş bu kişilerin de başlarına nelerin geldiklerini konu alır.

4. paragraf: Nebukadnezar'ın önce yücelip sonra Tanrı'nın gözünden nasıl düştüğünden, Yeşaya ve Sanherib'in onun hakkında neler söylediklerinden bahseder. Ayrıca İsrailoğullarının Nebukadnezar'ın elinden nasıl kurtulduklarına dair isyanı yer alır.

5. paragraf: Bazı hayvanlardan bahseder ve bunları belli bazı krallar ile eşleştirir. Koç, Pers ve Medler'in Kralı Darius'tur. Oğlak, Makedonyalı Philippos'un oğlu İskender'dir. İskender, Darius'u öldürmüştür. Ayrıca bu paragraf sonunda Afrahat bu İspat'ı yazdığı yıla dair not düşer: III. Darius'un Büyük İskender'e yenildiği yıldan beri 648 yıl geçtiği yani İspat'ın Miladî 337'de yazıldığı ortaya konur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken Afrahat'ın 648 yılını Seleukos takviminin başlangıcından beri almış olduğudur. Yani MÖ 330'den itibaren değil MÖ 311'den itibaren 648 yıl geçtiğini söyler.

6. paragraf: Koçun boynuzlarının kırıldığını ve oğlağın önünde ayağa kalkamaz hale geldiğini anlatır ve ekler: İnsanoğlu geldiği zaman hayvan öldürülür ve İnsanoğlunun krallığı sonsuz olur.

¹²¹ Gavin, age, ss. 6-7.

7. paragraf: Hizkiya'nın oğullarının böbürlenmelerinin neticesinde Babil'de saraya götürülüp hizmetçi edilmelerini, Sur hükümdarı Hiram'ın dört yüz kırk yıl hüküm sürüp ben Tanrı'yım demesini ve ateş taşlarının arasında Keruv'un onu yok etmesini konu alır.

8. paragraf: Yeremya'nın Yahuda'nın oğullarına ateş taşları dediğini bunların da Siyon'un ve Kudüs'ün oğulları olduklarını belirtiyor. Sur hükümdarı Hiram'ın İsrail ile dost olup Davut'un dostluğunu unuttuğunu, bundan dolayı da Yeremya'nın Hiram'a kızdığını açıklar. Hiram'ın ateş taşlarının arasından yürüdüğü mevzu vardır. Ateş taşları olarak da nebilere atıfta bulunulmuştur.

9. paragraf: Yeremya'nın dediği gibi bütün halka gölge yapan mesh edilmiş Keruv'un Nebukadnezar olduğunu, baş tacı olan Nebukadnezar'ın düşeceğini ancak Mesih'in düşmeyeceğini konu alır ve ekler, Mesih düşmeyecektir çünkü üçüncü gün dirilecektir. Nebukadnezar Sur'da yaptığı iş için bedel ödemez ama ona Mısır ülkesi verilir. İki Keruv vardır. Biri mesh edilmiştir ve gölgeler, diğeri gölgeler ancak mesh edilmemiştir. Nebukadnezar mesh edilmemiştir. Davut, Süleyman ve onların ardından gelen diğer krallar mesh edilmişlerdir. Daniel, Nebukadnezar'ın rüyasını yorumlar. Dünyanın merkezinde gördüğü ağacın aslında Nebukadnezar olduğunu ve bütün halkların onun altında yaşayacağını söyler.

10. paragraf: Daniel'in gördüğü dört hayvandan bahsedilir. Birincisi Babilliler'den Nemrut'un tohumu Ham oğullarıdır. İkincisi Yafes'in oğulları olan Persler ve Medler'dir. Üçüncüsü Medler'in kardeşleri Yunanlılar'dır. Dördüncüsü de Esav oğlu Sam'ın oğullarıdır. İktidar Yafes'in oğullarından alınıp Sam oğullarına verilmiştir. Halen o hüküm sürmektedir ve sonsuza kadar da sürecektir. Ancak Yahuda'nın çocukları arasından çıkan hükümdar ikinci kez geldiği zaman bu krallığı alacaktır.

11. paragraf: Daniel, Nebukadnezar'ın rüyasını yorumlar. Rüyasında gördüğü heykeli Daniel'e tasvir eder. Heykelin altın bir başı olduğunu, göğsünün ve kollarının gümüş olduğunu, karnının ve kalçasının tunç olduğunu, ayaklarının ve bacaklarının da demir ve kil olduğunu anlatır. Daniel altından başın Nebukadnezar'ın kendisi olduğunu söyler. Fakat Yeremya da bunun üzerine Nemrut krallığının ve bütün krallıkların başının Babil olduğunu belirtir.

12. paragraf: Darius, Nemrut Krallığı'nın değersiz olduğunu kabul eder. Üçüncü krallık Yafes'in oğlu Yavan'ındır. Meday ve Yavan, Yafes'in oğullarıdır. Meday yönetmek için yetersiz olduğundan, ondan daha bilge olan kardeşi Yavan gelene kadar Philippos'un

oğlu İskender bütün dünyada hüküm sürer. Belirtmek gerekir ki böbürlenen Nemrut'un oğullarından krallık alınıp Meday oğullarına verilmişti.

13. paragraf: Demir gibi güçlü olan dört krallığın Esav oğlu Sam'ın oğullarının krallığı olduğunu ancak hüküm sürülen krallığın henüz kurulmadığını konu alır. Krallığı yönetsin diye bilge bir adamın tayin edildiğini ve atanan bu kralın da kendisinden önceki tohumları yok edeceği açıklar. Burada Afrahat'ın görüşüyle Roma'nın diğer imparatorluklardan farkı ve yönetim tarzı kendine özgü şekilde verilmiştir.

14. paragraf: Göklerin Tanrı'sı sonsuz bir krallık kuracak ve kurulan bu krallık yıkılmayacak. Dört krallığı da yok edecek olan bu krallık mesh edilmiş kralın krallığıdır. Dünyanın tamamını heykel olarak, heykelin başını ise Nebukadnezar olarak adlandırır. Heykeli vurarak kıran ve dünyanın tamamını kendisi ile dolduran bahsi geçen mesh edilmiş krallığın krallığıdır ki bu krallık sonsuz olacaktır denilmiştir.

15. paragraf: Daniel'in gördüğü denizden çıkan dört hayvan tasvir edilmiştir. Deniz bu dünyadır. Dört hayvan da daha önce bahsedilen dört krallıktır.

16. paragraf: Krallıklar hakkında yorumlar vardır. Birinci krallık İsrail Krallığı'dır. İkinci krallık Asur Krallığı'dır. nc krallık ise Babil Krallığı'dır. Yeni bir krallık gelince kendisinden öncekini yok etmektedir. Rabb, bütün milletlerin Babil Kralı'na yetmiş yıl hizmet edeceğini söylemektedir. Afrahat bu kısımda Nebukadnezar'ın başına gelenleri anlatırken belki de Sasani Kralı şapur'a üstü kapalı bir eleştiride bulunmaktadır, ve Nebukadnezar'ın byklenmelerinin cezasını çektiğini anlatırken belki de şapur'u kastetmektedir.

17. paragraf: İkinci hayvan olarak Asur Krallığı'ndan söz etmektedir. Batıdan gelen oğlağın (Yunan Kralı İskender) koa (Pers ve Med Kralı Darius) vurduğunu da eklemektedir.

18. paragraf: nc hayvan olarak Babil Krallığı'ndan bahsediyor. nc hayvan Makedonyalı İskender'dir. İskender geldiğinde Darius'u öldürüp onun yerine hüküm sürer. Hayvan dört başlı ve dört kanatlıydı diyerek kendisinden sonra gelen dört arkadaşına verdiği dört krallığı anlatmaktadır.

19. paragraf: Dördüncü hayvan Esav oğullarının krallığıdır. İskender on iki yıl kral olmuştur. Seleukos Nikanor'dan Ptolemaios'a kadar on yedi kral ve *caesar* Augustus'tan Philippus *caesar*'a kadar da yirmi yedi kral hüküm sürmüştür. Severus da on sekiz yıl krallık yapmıştır.

20. paragraf: Daniel hayvanın başındaki on boynuzu yorumlar. Bu boynuzların Antiokhos zamanına kadar hüküm süren on krallık olduğunu söyler. Antiokhos kral olunca üç kralı alçaltmıştır. Yasa'yı ve onun yaptırımlarını, Şabat Günü'nü ve kurbanları iptal ettirmiştir. Rabb'in evine zina edenleri sokmuş İbrahim'in sözleşmesini iptal ettirmiştir. Yakup'a zulüm eden zalim Antiokhos Tanrı'nın işkencesinde ölmüştür.

21. paragraf: Yeşaya, yüce varlığın krallığının azizlere kalacağından bahseder. İnsanoğlu onları özgürleştirmek ve bir araya toplamak için gelmiştir ancak onlar onu kabul etmemişlerdir.

22. paragraf: Yeşaya Yahudiler arasından adamları yargıç yapar. Bu yargıçlar on iki kabileyi yargılayabileceklerdir. Bağdan ve bağın verdiği kötü ürünlerden bahseder. Mesih bağdır, sahibi olan çiftçi Rabb'dir ve ölen hizmetliler ise nebilerdir. Mesih ikinci kez geldiğinde krallığı Esav oğulları denilen Romalılar'a teslim etmiştir.

23. paragraf: Kutsal halka ebedî krallık miras verilmiştir. Putperest olan bir insan Tanrı'nın sözleşmesine yaklaşırsa özgürleştirilir. Yahudiler, putperestler arasında esaret altında çalışmışlardır. Krallığa asıl sahip olan kişi (yani, İsa Mesih) ikinci kez geldiğinde her şeyi geri alıp sonsuza dek kral olacak ve yok olmayacaktır. Afrahat bu kısımda Roma İmparatorluğu'nun Mesih tekrar gelene kadar hiç ortadan kalkmayacağını belirtiyor.

24. paragraf: Krallığın önce Yakup oğullarına verildiğinden ve Esav oğullarının onlara kölelik yaptığından bahsediyor. Ancak Yakup oğulları krallıkta başarılı olamadıkları için krallık onlardan alınıp Esav oğullarına verilmiştir. Bu krallığın onu veren kişi tarafından korunduğu ve bu yüzden mağlup olmayacağını konu alıyor. Afrahat bu kısımda Roma İmparatorunun İsa Mesih'e tabi olduğunu, İsa Mesih'in Roma imparatorluğundaki iktidarın asıl sahibi olmasından dolayı Roma'yı düşmanlarına karşı muhafaza edecek bir koruyucu olduğunu, ve zaten bu İspat'ın yazıldığı zamanda İsa Mesih'in işaretleriyle donanmış o ordunun başka güçlere mağlup olmayacağını vurgular.

25. paragraf: Tanrı'yla ve onun yaptıklarıyla şüpheye düşülmemesi gerektiği, onun sonsuz olduğundan söz ederek ve yine yücelen kişinin alçalacağı, alçalan kişinin de yüceceğini vurgulayarak metni sonlandırmaktadır.

8. Değerlendirme

Afrahat *Savaşlar Hakkındaki İspat*'ında aslında IV. yüzyıldaki savaşları doğrudan konu almamaktadır. Ayrıca Afrahat'ın bu eseri politik ve siyasî tarih için malzeme vermek amacı taşımamaktadır. Üstü kapalı bir şekilde “savaşmayın yoksa cezanızı çekersiniz” yargısını öne sürmek istemektedir. Büyüklük taslayan herkesin alçalacağı, alçalan herkesin ise yüceleceğini sürekli vurgulamaktadır. Nitekim Afrahat bunu Eski Ahit'ten yapmış olduğu alıntılar ile örneklendirerek desteklemektedir. Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı paragraflarda bunu net bir şekilde ifade etmektedir. İlk altı paragraf Tevrat'tan alınmış örnekleridir. Bunun örneklerini diğer Tevrat kitapları, Yunus'ta ve Ester'de ve benzerlerinde görmekteyiz. Bu saray hikâyeleri yabancı kralların saraylarındaki Yahudi erkek ve kadın kahramanların içine girdikleri tehlikeleri ve o tehlikelerden zaferle çıkmalarını anlatmaktadır.

Afrahat'ın alıntıları arasında rüya yorumu metinleri de bulunur. Afrahat'ın rüyalardan bahsetmesinin nedeni o dönemde Yahudi edebiyatında böyle bir tür olmasından kaynaklıdır. Esasında rüya yorumu yoktur. Yorumda söylenmek istenilen söylenilir. Afrahat, Pers imparatorunun kötü niyetli olmasından ziyade cahil biri olduğunu ve tehlikeli şekilde dengesiz olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ispatın yirmi dördüncü paragrafında Esav oğullarına krallığın verileceğinden ve bu krallığı kimsenin yıkamayacağından bahsederek aslında Roma İmparatorluğu yanlısı olduğunu belirtmiş olur.

Tanrı, kralın bulunmadığı ilk dönemlerde peygamberlerin yanında kendi otoritesinin mutlak olması için hâkimler ya da diğer adıyla yargıçlar denilen önderleri tayin etmiştir.¹²² Tevrat yargıçları dinlemeyenlerin cezalandırılmasını emreder.¹²³ Afrahat, beşinci ispatın yirmi ikinci paragrafında bağ ile yargıçları aynı paragrafta konu almıştır. Bağdan kasıt Mesih'tir. Yargıçlar da kutsal otoritenin temsilcisi olduğu için bu ikisini aynı paragrafta anlatmak istemiş olabilir.

Afrahat'ın eserleri Yahudi edebiyatından çok fazla şeyi miras almış olan Hristiyan edebiyatının özgün bir türü olarak değerlendirilebilir. Afrahat kendi düşüncesini okuyucusuna Kutsal Kitap'tan örnekler vererek aktarmaya çalışmaktadır. Eserlerinde doğrudan birini yargılamaz. Düşüncesini üstü kapalı şekilde anlatmayı tercih eder. Bu durum bulunduğu ortamdan kaynaklı olabilir. Zira Hristiyan bilge Afrahat, Mecusî inançlı bir imparatorlukta ikamet etmekteydi. Belki de Sasani yönetiminden çekindiği için birtakım odakları doğrudan

¹²² Hakimler, 2: 16-19.

¹²³ Tesniye, 17: 12.

hedef göstermekten kaçınmıştır. Gerçek hayatta eyleme yönelik öğretiler yerine ahlakî dersler verme amacı gütmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

BEŞİNCİ İSPATIN TERCÜMESİ

Afrahat'ın tercümesini vermeden önce şu bilgilerin verilmesinin okuyucuyu rahatlatacağını düşündüm. 184. sütun ile başlayan Afrahat'ın *Beşinci İspat*'ı 237. sütunun sonuna kadar devam ederek son bulur. Bu sütun numaraları R. Graffin'in Süryanice metinlerinden alınmıştır. (184.1) ile başladığım bölümde 1 sayısı o sütundaki satır numarasını vermektedir. Akabinde (184.1) (1) şeklinde devam ettiğimiz parantez içindeki (1) ise kaçınıcı paragraf olduğu bilgisini vermektedir. Yani, (184.1) (1), 184. sütun, 1. satır, 1. paragraf demektir. (185.3) (2) ile devam eden bölüm 185. sütun, 3. satır, 2. paragraf demektir. (189.1) (4) ise 189. sütun, 1. satır, 4. paragraf olduğu bilgisini verir ve bu şekilde devam eder. Toplamda yirmi beş paragraftan oluşmaktadır.

I. Türkçe Tercüme

(184.1) (1) Bu dönemde meydana gelmek üzere olan sarsıntı (çalkalanma, kargaşa, hareketlilik) ve savaş için toparlanan ordu hakkında bir fikir bu ara aklıma düştü. Zamanlar, Tanrı tarafından önceden tayin edilmiştir. Barış zamanları iyilerin ve adillerin günlerinde tamamlanır. Çoğu kötü şeylerin zamanları kötülerin ve adaletsizlerin günlerinde tamamlanır. Çünkü “İyilik meydana gelecek ve elinden iyilik gelen kişi mübarektir. Kötülük meydana gelecek fakat elinden kötülük gelen kişinin vay haline,” şeklinde yazılmıştır.¹²⁴ Tanrı'nın halkı için iyilik meydana geldi ve elinden iyilik gelen adamın üzerinde bereket kalıcı olacak. Kötülük ise kendisiyle övünen kibirli ve kötü adamın vasıtasıyla toplanan orduya karşı

¹²⁴ Matta, 18: 7.

ayaklanacak. Kötülük kimin elinden çıkmışsa o adamın üzerinde devam eder. Fakat, sevdiğim, çok kişiye kötülük saçan kötü adamı suçlama çünkü zamanlar önceden tayin edildi ve onların tamamlanma evresi geldi.

(185.3) (2) Bu yüzden, zaman kötü olduğu için, bir gizem aracılığıyla sana yazmış olduğum bu şeyi dinle. Çünkü “Her kim insanlar arasında yücelirse Tanrı tarafından alçaltılacaktır”¹²⁵ şeklinde ve ayrıca “Yüceltilmiş herkes alçalacak, alçaltılmış herkes yürecektir”¹²⁶ şeklinde yazılmıştır. Yeremya da “Ne muktedir iktidarı ile övünsün ne de zengin zenginliği ile,” dedi.¹²⁷ Tekrar mübarek elçi “Övünen herkes Rab ile övünsün” dedi.¹²⁸ Ve Davut “Lübnan sediri gibi boy atmış ve yükselmiş zalimi gördüm ancak ben geçtiğimde o yoktu ve ben onu aradım ama bulamadım,” dedi.¹²⁹

(3) Çünkü büyüklük taslayan herkes küçük düşürüldü.

Kabil, kardeşi Habil’e karşı büyüklük tasladı ve onu öldürdü. Fakat o lanetlendi. Yeryüzünde avare ve kaçak hale geldi.¹³⁰

Yine Sodumlular, Lut’a karşı büyüklük tasladılar. Ancak onların üzerlerine gökyüzünden ateş düştü ve onları yaktı. Şehirleri üzerlerine yıkıldı.¹³¹

Esav, Yakup’a karşı büyüklük tasladı ve ona zulüm yaptı, ama Yakup Esav’dan onun ilk evlat olma hakkını ve nimetlerini aldı.

Yakup’un oğulları Yusuf’a karşı büyüklük tasladılar. Fakat Mısır’da başarısızlığa uğradılar ve ona secde ettiler.

Firavun, Musa’ya ve halkına karşı büyüklük tasladı. Fakat Firavun ve ordusu denizde boğuldu.¹³²

Datan ve Aviram, Musa’ya karşı büyüklük tasladılar. Fakat diri diri Şeol’e indiler.¹³³

Calut, Davut’a hücum etti fakat onun önünde düştü ve mağlup oldu.¹³⁴ Ve yine Şaul, Davut’a zulüm etti ancak Filistinlilerin kılıcı ile öldü.¹³⁵

¹²⁵ Öz Deyişler, 16: 5.

¹²⁶ Matta, 23: 12; Luka, 14: 11.

¹²⁷ Yeremya, 9: 23.

¹²⁸ 2. Korintliler, 10: 17.

¹²⁹ Mezmurlar, 37: 35-36.

¹³⁰ Yaratılış, 4: 14.

¹³¹ Yaratılış, 19: 1-25.

¹³² Mısırdan Çıkış, 14: 19-30.

¹³³ Sayılar, 16: 33.

¹³⁴ 1. Samuel, 17: 40-54.

Avşalom, Yoav'a karşı büyüklük tasladı. Fakat Yoav savaşta onu öldürdü.¹³⁶

Ben-Hadat, Ahav'a karşı büyüklük tasladı. Fakat Ahav onu İsrail'in eline teslim etti.¹³⁷

Sanherib, Hizkiya'ya karşı ve onun Rabb'ine karşı şirk koştı.¹³⁸ Nebilerin meşhurlarından Yeşaya Nebinin duasıyla ve Hizkiya'nın duasıyla gözcülerden biri¹³⁹ geldikten sonra yüz seksen beş bin kişiyi öldürdü. Böylece Sanherib'in ordusu ceset haline geldi.¹⁴⁰

Ahav, Mika'ya karşı büyüklendi. Fakat Ramot-Gilat'a gitti ve orada öldü.¹⁴¹

İzevel, İlyas'a karşı büyüklük tasladı. Fakat köpekler onu Yizreel'in topraklarında yediler.¹⁴²

Haman, Mordekay'a karşı büyüklük tasladı. Fakat onun kötülüğü kendisine geri döndü.¹⁴³

Babilliler, Daniel'e karşı büyüklük tasladılar ve onu aslanların bulunduğu çukura attılar. Fakat Daniel galip olarak tırmandı ve onun yerine çukura Babilliler düştüler.¹⁴⁴

Ve Babilliler yine büyüklük tasladılar. Hananya ve onun arkadaşlarını suçladılar. Onlar ateş fırınına düştüler ama galip olarak çıktılar. Ve alev müfterileri yuttu.¹⁴⁵

(189.1) (4) Nebukadnezar “Ben göklere çıkacağım ve tahtımı Tanrı'nın yıldızlarından daha yükseğe koyacağım ve kuzey sınırlarındaki yüce dağlarda oturacağım,” dedi.¹⁴⁶ Yeşaya ona karşı, “Kalbini bu kadar yücelttiğin için bundan sonra Şeol'a indirileceksin ve seni gören herkes hayret edecek,” dedi.¹⁴⁷ Ve Sanherib de şöyle dedi: “Dağların zirvesine ve hatta Lübnan'ın doruklarına çıkacağım. Ben kazacağım ve su içeceğim ve atlarımın toynaklarıyla bütün derin nehirleri kurutacağım.”¹⁴⁸

¹³⁵ 1. Samuel 31: 1-4.

¹³⁶ 2. Samuel, 18: 14.

¹³⁷ 1. Krallar, 20.

¹³⁸ Sanherib, Asur Kralı, M. Ö. 705-M. Ö. 681.

¹³⁹ 2. Krallar, 19: 35'de “Rabb'in meleği” ifadesi yerine Afrahat “gözcü, muhafız” anlamına gelen kelimeyi kullanmış.

¹⁴⁰ 2. Krallar, 19: 35-37; Yeşaya, 37: 36.

¹⁴¹ 1. Krallar, 22.

¹⁴² 1. Krallar, 21: 23.

¹⁴³ Ester, 9: 25.

¹⁴⁴ Daniel, 6: 17-25.

¹⁴⁵ Daniel, 3: 8-30.

¹⁴⁶ Yeşaya, 14: 13.

¹⁴⁷ Yeşaya, 14: 15-16.

¹⁴⁸ 2. Krallar, 19: 23-24; Yeşaya, 37: 24-25.

O böyle övündüğü için Yeşaya tekrar ona karşı konuştu: “Balta kendisini kullanana karşı övünür mü? Testere kendisini kullanana karşı büyüklenir mi? Sanki değnek kendisini kaldıranı sallayabilir, sopa sahibini kaldırabilirmiş gibi.¹⁴⁹

“Sanherib, sen kesen kişinin elindeki baltasın, sen testere ile kesenin elindeki testeresin, sen yola gidenin elindeki değneksin ve sen dayak sopasıdır. Sen allahsız bir halka karşı gönderildin. Ve sana kızgın halka dair esir alman ve yağmalaman emredildi. Ve sen bütün insanlara ve bütün halklara sokakların çamuru gibi yaptın. (192.1) Bunları yaptıktan sonra seni tutana karşı neden kibirlendin? Neden senin aracılığınla kesen kişiye karşı kibirlendin ve mübarek kişinin şehrine haset ettin? İsrailoğulları’na ‘Tanrınız sizi benim ellerimden kurtarabilir mi?’ dedin, ve yine ‘Sizi benim ellerimden kurtaran Efendi kimdir?’¹⁵⁰ diye sormaya cüret ettin. O zaman Rabb’in cevabını duy: ‘Asurluyu ülkemde dağlarımın üzerinde ayaklarımla ezeceğim.’¹⁵¹ Ve o ezilip ufalandığı zaman, Siyon’un kızı, bakire, onu küçümser. İsrail’in kızı başını sallar ve der: ‘Kimi kötüledin, kime küfür ettin ve kime karşı sesini yükselttin? Gözlerini İsrail’in mübarek kişisine doğru, gökyüzüne yükselttin ve elçilerin aracılığı ile Rabb’i kötüledin. Şimdi bak burnuna halka, dudaklarına gem düştü. Sen buraya mutlu bir kalple gelmişken, kırık kalple geri döndün.’¹⁵²

Onun ölümü sevdiğinin ellerinden oldu. Orada, güvendiği evde, devrildi ve tanrısının önünde düştü.¹⁵³ Sevdiğim, onun güvendiği ilah için bir sunu ve kurban olması ve vücudunun ibadet evinde onun putu için bir anıt olması gayet uygundur.

(5) Ayrıca, “Koç baş kaldırdı ve yükseldi. Batıya, kuzeye ve güneye tosladı. O birçok hayvanı alt etti. Batıdan teke gelene kadar onun önünde duramadılar. (193.1) Teke koça vurdu, boynuzlarını kırdı ve onu iyice alt etti.”¹⁵⁴ Şimdi, koç Pers ve Medler’in kralı, yani Darius’tu. Teke ise Makedonyalı Philippos’un oğlu İskender’di.

Daniel koçu gördüğünde “Doğuda, Ulay nehri kıyısında, Elam’daki Sus şehri kalesi kapısının önündeydi. O koç batıya, kuzeye ve güneye doğru ilerledi. Hayvanların hiçbiri onun önünde duramadılar.”¹⁵⁵ Teke Yunanların şehrinden çıktı ve “Koça karşı efelendi. Ona vurdu ve onun iki boynuzunu (büyüğünü ve küçüğünü) kırdı.”¹⁵⁶ Neden “Onun iki boynuzunu kırdı”

¹⁴⁹ Yeşaya, 10: 15.

¹⁵⁰ 2. Krallar, 18: 35; Yeşaya, 36: 20.

¹⁵¹ Yeşaya, 14: 25.

¹⁵² 2. Krallar, 19: 21-23, 28; Yeşaya, 37: 22-24-29.

¹⁵³ 2. Krallar, 19: 37; Yeşaya, 37: 38.

¹⁵⁴ Daniel, 8: 4-5.

¹⁵⁵ Daniel, 8: 2-4.

¹⁵⁶ Daniel, 8: 7.

dedi? Çünkü onun yönetmiş olduğu her iki krallığı mağlup etti, yani küçük olan Medlerinkini ve büyük olan Perslerinkini. Fakat Yunan İskender geldiği zaman Pers ve Med Kralı Darius'u öldürdü. Bu yüzden melek görüyü Daniel'e "Gördüğün koç Med ve Pers kralı, teke ise Yunanların kralıdır," şeklinde açıkladı.¹⁵⁷ Koçun her iki boynuzunu kırdığı zamandan bu zamana kadar altı yüz kırk sekiz yıl geçti.

(6) Sonra koçun boynuzları kırıldı. (196.1) Boynuzları kırılmasına rağmen o demirden dişleri ve tunçtan toynakları olan, yiyip kuvvetle ezen ve arta kalanı da ayakları ile çiğneyen kudretli ve güçlü dördüncü hayvana karşı dikildi.¹⁵⁸ Ey, boynuzları kırık koç! Hayvandan uzak dur. Onu kızdırma yoksa seni yiyip, öğütür. Koç, tekenin önünde ayağa kalkamaz. Tekenin önünde koç ayakta kalamadı. Ağzından büyük laflar çıkan bu korkunç hayvanın önünde nasıl kalsın ki?¹⁵⁹ Bir aslanın kendi avı üzerine eğildiği gibi bulduğu her şeyin üzerine eğiliyor. Kim aslanı kışkırtırsa onun lokması olur çünkü o hayvanı tek solukta yer. O hayvanın ayaklarının altına düşüp ezildiği hâlde yürüyen kim? O hayvan yaşlı adam tahta geçene kadar ve İnsan Oğlu onun huzuruna yaklaşıp da hükümdarlığın kendisine verilmesine kadar öldürülmedi.¹⁶⁰ Ancak o zaman o hayvan öldürülür, onun vücudu can verir ve İnsan Oğlu'nun krallığı sonsuz olur. Ve onun saltanatı nesilden nesile aktarılır.

(7) Sen sus, kibirlenen, kibirlenme! Çünkü eğer zenginliğin yüreğini kabartıyorsa [bil ki] senin zenginliğin [Kral] Hizkiya'nınkinden fazla değil, [ama] o Babillilerin önünde zenginliğiyle övününce yerinden oldu, bütün malı alındı ve Babil'e [sürgüne] gitti.¹⁶¹

Eğer sen oğullarınla övünüyorsan, onlar senden alınırlar ve tıpkı Kral Hizkiya'nın oğullarının götürülüp Babil Kralı'nın sarayında hadım edilmeleri¹⁶² gibi onlar [da] hayvanın önüne götürülürler.¹⁶³

(197.3) Eğer sen bilgeliğinle övünüyorsan, [bil ki] Hezekiel'in küçümseyip "Sen Daniel'den daha mı bilgesin veya bilgeliğinle gizli şeyleri mi görüyorsun?" dediği Sur Önderinden üstün olamazsın.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Daniel, 8: 20-21.

¹⁵⁸ Daniel, 7: 19.

¹⁵⁹ Daniel, 7: 9.

¹⁶⁰ Daniel, 7: 13-14.

¹⁶¹ 2. Krallar, 20: 13-19; Yeşeya, 39: 1-8.

¹⁶² "hadım" burada gerçekten hadım edilen değil de sarayda önemli görevde bulunan ve doğrudan Babil kralına bağlı hizmetkârlar için kullanılmaktadır.

¹⁶³ 2. Krallar, 20: 18; Yeşeya, 39: 7.

¹⁶⁴ Hezekiel, 28: 3.

Eğer sen yaşamış olduğun yıllarınla aklınca gurur duyuyorsan, [bil ki] o yıllar Yahudiye'nin yirmi iki kralının hüküm sürdüğü dört yüz kırk yıla tekabül eden Sur hükümdarının yılları kadar değil [ama] o ömrü uzun olduğu için çoğu zaman içinden “Ben Tanrı’yım, Tanrı’nın tahtına ve denizlerin bağına oturdum,” demişti.¹⁶⁵ Hizkiya ona “Sen Tanrı değil insansın.” demişti.¹⁶⁶ Sur hükümdarı ateş taşlarının arasında zarar görmeden yürüdüğü zaman onun üzerine rahmet yağdı. Fakat onun göğsü kabardığı zaman [başka şartlarda onu] koruyan Keruv onu yok etti.¹⁶⁷

(8) “Ateş taşları” Siyon’un ve Kudüs’ün oğulları değil ise nedir? Eski zamanlarda yani Davut’un ve onun oğlu Süleyman’ın günlerinde Hiram, İsrail ulusunun dostuydu. Onlar ülkelerinden götürüldükleri zaman (Hiram) buna sevindi ve ayakları ile onları ezdi. Ve Davut hanesinin dostluğunu anımsamadı. (200.1) Demin “Yahuda’nın oğullarına ‘ateş taşları’ denir,” şeklinde söylediğim cümle aslında benim söylemiş olduğum bir cümle değildir. Zira Yeremya Nebi’nin onlar hakkında kurmuş olduğu bir cümledir. “Ağıtlar”da onlara seslendiği zaman şöyle dedi: “Siyon’un oğulları kıymetli taşlardan daha mükemmellerdi.”¹⁶⁸ Ve tekrar “Kutsal taşlar bütün sokak başlarına nasıl dağılır?” dedi.¹⁶⁹ Ve yine nebi de “Onun ülkesinde dağılan taşlar kutsaldır.” dedi.¹⁷⁰ Ve Yeremya’nın dediği gibi bu taşların içinde ateş yanıyordu. “Rabb’in cümlesi yüreğimde yanan ve kemiklerimin içinde kızan bir ateş gibiydi.”¹⁷¹ Ve yine Yeremya “Bak! Sözümü ağzına ateş olarak veriyorum ve bu halk odunlar gibi olacak.” dedi.¹⁷² Ve yine “Sözlerim ateş gibi ve kayayı parçalayan balyoz gibi çıkarlar.” dedi.¹⁷³ Bu yüzden Sur hükümdarı Hiram ateş taşları olarak adlandırılan nebiler arasında yürüyordu.

(9) Ve yine ona “Sen mesh edilmiş ve koruyan Keruv ile beraberdin,” dedi.¹⁷⁴ Çünkü kutsal yağ ile mesh edilmiş krala “Keruv” denildi. Ve o Yeremya’nın dediği gibi bütün halkın

¹⁶⁵ Hezekiel, 28: 2.

¹⁶⁶ Hezekiel, 28: 2.

¹⁶⁷ Hezekiel, 28: 14-16. Metinde burada keruv hakkında كَرُوب ortacı kullanılmış: “Gölge yaparak güneşten koruyan” anlamında. Ama biz okuma kolaylığı olsun diye Türkçe Kitab-ı Mukaddes’e de sadık kalarak “gölgeleyen” yerine “koruyan” ve bazen “koruyucu” dedik.

¹⁶⁸ Ağıtlar, 4: 2.

¹⁶⁹ Ağıtlar, 4: 1.

¹⁷⁰ Zekeriya, 9: 16. Türkçe Tevrat’ta “O’nun ülkesinde taş mücevherleri gibi parlayacaklar.”

¹⁷¹ Yeremya, 20: 9. Türkçe Tevrat’ta “Sözü kemiklerimin içine *hapsedilmiş*, Yüreğimde yanan bir ateş sanki” dese de Süry. metinde “hapsetmek” anlamını veren كَبَس yerine كَبَس kelimesi görülmekte ve “tutuşmak, yanmak, hararet yapmak” anlamlarına geliyor. Tevrat’ın İngilizce çevirilerinin bazılarının bu ikisinden birine bazılarının diğerine sadık kaldığı görülmekte.

¹⁷² Yeremya, 5: 14.

¹⁷³ Yeremya, 23: 29.

¹⁷⁴ Hezekiel, 28: 14.

üzerine gölge yapar. “Rabb’in mesh edilmiş yaşam soluğumuzdur. Onun hakkında ‘Ulusların arasında onun gölgesinin altında yaşayacağız’ demiştik.”¹⁷⁵ Kral onların başında dururken onlar gölgesinde oturuyorlardı. (201.1) Başlarının tacı düşünce korumasız kaldılar. Birisi bu sözün Mesih hakkında söylenmiş olduğunu diyecek olursa, yazdığım sözü tartışmasız kabul etsin ve bunun krala dair söylendiğine ikna olsun. Yeremya halk adına şöyle dedi: “Vay bize ki taç başımızdan düştü.”¹⁷⁶ Zira Mesih düşmedi çünkü üçüncü gün dirildi. Yahuda’nın hanesinden krallık alındı ve onların krallığı bir daha toparlanamadı.

Ayrıca o “Koruyan Keruv onu attı,” dedi.¹⁷⁷ Onu atmış olan Keruv Nebukadnezar’dır, çünkü “Sur’da hizmette bulundu fakat ordusuna Sur’dan bedel verilmedi. Sur’daki hizmetine karşılık Mısır ülkesi ona verildi,” yazılıdır.¹⁷⁸ Fakat Nebukadnezar’a neden Sur’dan bedel ödenmedi? Çünkü serveti denize gömüldü ve Nebukadnezar onu almadı. Ve Koruyan Keruv’un yani Nebukadnezar’ın onu atması o zaman gerçekleşti. Zaten iki Keruv vardır: Biri mesh edilmiştir ve korur. Fakat diğeri korur ama mesh edilmemiştir. Yukarıda “Sen mesh edilmiş ve koruyan Keruv ile beraberdin,” dedi¹⁷⁹ ve sonra “koruyan Keruv seni attı” dedi,¹⁸⁰ “mesh edilmiş [keruv]” demedi. Çünkü Nebukadnezar mesh edilmemişti. Fakat Davut ve Süleyman ve onların ardından gelen diğer krallar mesh edilmişlerdi.

Nebukadnezar nasıl “koruyan” olarak adlandırıldı? Tabii ki “ağaç görümü”nde, onun dünyanın ortasında gördüğü, altında kırın bütün hayvanlarının oturduğu, dallarının üzerinde gökyüzünün bütün kuşlarının konduğu ve her canın ondan beslendiği ağaç yüzünden.¹⁸¹ Daniel ona rüyasını yorumlarken: “O dünyanın merkezinde gördüğün ağaç sensin ve bütün halklar senin altında yaşıyor,” dedi.¹⁸² Bu yüzden Sur hükümdarını atan “koruyan Keruv” odur. Çünkü ülkelerinden sürülen İsrailoğulları’na sevindi ve gururlandı. Yetmiş yıl harabe içinde oturan Kudüs gibi bu Sur da yetmiş yıl harap kaldı. Çünkü Yeşaya ona dair, “Sur bir kralın ömrü olan yetmiş yıl boyunca unutulacak ... ve yeryüzünün üzerinde olan bütün krallıklarla zina edecek,” dedi.¹⁸³

(10) Ey sen, yücelen ve gururlanan! Kalbinin kibirlenmesi seni aldatmasın ve “Ben zengin ülkeye ve güçlü hayvana karşı çıkacağım,” deme. Çünkü o hayvan, boynuzları

¹⁷⁵ Ağıtlar, 4: 20.

¹⁷⁶ Ağıtlar, 5: 16.

¹⁷⁷ Koruyan = Gölgeleyen, Hezekiel, 28: 16.

¹⁷⁸ Hezekiel, 29: 18-19.

¹⁷⁹ Hezekiel, 28: 14.

¹⁸⁰ Hezekiel, 28: 16.

¹⁸¹ Nebukadnezar’ın rüyası için bkz Daniel, 4: 5-9.

¹⁸² Daniel, 4: 21-22.

¹⁸³ Yeşaya, 23: 15-17.

kırıkken koç tarafından öldürülmez. Çünkü oğlak koçun boynuzlarını kırdı.¹⁸⁴ Şimdi oğlak güçlü hayvan oldu. Çünkü Yafes oğulları krallığı aldıkları zaman Pers Kralı Darius'u öldürdüler. (205.1) Şimdi dördüncü hayvan üçüncüyü yedi. Bu üçüncüsü Yafes oğullarıdır. Dördüncüsü de Sam oğullarıdır ve Esav oğullarıdır. Çünkü Daniel dört hayvanın görünümünü gördüğü zaman ilk önce Nemrut'un tohumu Ham oğullarını, yani Babillileri [temsil eden hayvanı] gördü. İkinci olarak Yafes oğulları[ni tems'len] Perslerin ve Medlerinkini. Üçüncüsü ise Medlerin kardeşleri Yunanlardır. Dördüncüsü de Esav oğlu Sam oğullarıdır. Yafes oğullarının Sam oğullarıyla ittifakı oldu. Hükümranlık genç olan Yafes'in oğullarından alınıp yaşlı olan Sam'ın oğullarına verildi ve bugün o hüküm sürer, sonsuza kadar da devam edecektir. Fakat Sam oğullarının iktidarı sona erdiği zaman Yahuda oğullarının arasından çıkmış olan önder ikinci gelişinde bu krallığı alacaktır.¹⁸⁵

(11) Nebukadnezar, Daniel'in Nebukadnezar'a anlatıp yorumladığı o görümde karşısında ayakta duran bir heykel gördü.¹⁸⁶ Heykelin başı altındandı. Göğsü ve kolları gümüşlendi. Karnı ve kalçası tunçlandı. Ayakları ile bacakları demirden ve kildendi.¹⁸⁷ Daniel, Nebukadnezar'a "Altından baş sensin,"¹⁸⁸ dedi. Fakat Yerehya'nın onun hakkındaki sözü yerine getirilmemiş olsa neden "altından baş" densin? (208.1) Yerehya "Babil, Rabb'in elinde bir altından kâseydi, dünyanın tamamına şarabından içirir" dedi.¹⁸⁹ Ve "Nemrut'un krallığının başlangıcı Babil'dir,"¹⁹⁰ diye yazıldığı gibi Babil bütün krallıkların başı olarak da adlandırıldı.

(12) Ve "Heykelin göğsü ve kolları gümüşten," dedi.¹⁹¹ Bu ondan daha aşağı krallığa işaret etmektedir, yani Medli Darius'unkine. Çünkü krallığı teraziye koyar. Nemrut hanedanının krallığı tartıldı ve eksik olduğu görüldü. Eksikken Darius onu aldı. Bu yüzden "Onun krallığı aşağıdır," dedi.¹⁹² Ve eksik olduğu için Med ülkesinden olanlar bütün dünyada hüküm sürmediler. Heykelin bacakları ve karnı tunçtu.¹⁹³ O "Üçüncü krallık bütün dünyada hüküm sürecek," dedi.¹⁹⁴ Ve o krallık Yafes oğullarından olan Yavan oğullarının krallığıdır. Yavan oğullarının krallığı kardeşlerinin krallığına karşı çıktı. Çünkü Meday ve

¹⁸⁴ Daniel, 7: 7.

¹⁸⁵ Yaratılış, 49: 10.

¹⁸⁶ Daniel, 2: 31.

¹⁸⁷ Daniel, 2: 31-33.

¹⁸⁸ Daniel, 2: 38.

¹⁸⁹ Yerehya, 51: 7.

¹⁹⁰ Yaratılış, 10: 10.

¹⁹¹ Daniel, 2: 32.

¹⁹² Daniel, 2: 39.

¹⁹³ Daniel, 2: 32.

¹⁹⁴ Daniel, 2: 39.

Yavan, Yafes'in oğullarıdır.¹⁹⁵ Fakat krallığı yıkmak için kurnaz ve bilge olan kardeş Yavan gelene kadar Medler krallığı yönetmek konusunda ahmak ve yetersiz kaldılar. Çünkü Philippos'un oğlu İskender bütün dünyada hüküm sürdü.

(13) Ve “Heykelin ayakları ve bacakları demirdendi.”¹⁹⁶ Demir gibi güçlü olan bu krallık Sam oğullarından Esav oğullarının krallığıydı. (209.1) Ve o “Tıpkı demirin her şeyi ezip parçaladığı gibi dördüncü krallık da böylelikle her şeyi ezecek ve parçalayacak,” dedi.¹⁹⁷ Bir kısmı çömlekçi kilinden ve bir kısmı demirden parmaklar ve ayaklar hakkında [şöyle] yorumda bulundu: “Böylece insan tohumuyla karıştırılacaklar, ancak kil ve demirin birbirlerine yapışmadığı gibi onlar da birbirlerine yapışmayacaklar”¹⁹⁸ dedi. Bu dördüncü krallığa işaret etti. Çünkü Esav oğullarının krallığında hükümdarlık için kralın oğlu kral olarak kalmazdı. Fakat Esav oğulları güçlü bir şehre toplandıklarında meclis oluşturdular. Ve oradan krallığı yönetsin diye şehrin başına bilge bir adamı tayin ettiler ki krallıklarının koruyucusu teftiş ettiğinde ve onları tarttığında eksik görülmesinler ve tıpkı böbürlenmiş Nemrut'un oğullarından krallığın alınıp aptal Meday'ın oğullarına verilmesi gibi krallık onlardan alınmasın.¹⁹⁹ Bu atanan kral kendisinden önceki kralın tohumunu yok ederdi ve biri diğerine bağlantılı olmazdı. Ama insan tohumunun kille karşılaştırılması meselesi şöyledir, krallık için bir kral seçildiğinde o demir krallığının kökleri ile kendisini karıştırdı.²⁰⁰

(14) Ve [Daniel] ortaya koydu ki, “Krallıkta yükselen o kralların günlerinde göklerin Tanrısı sonsuz bir krallık kuracak. Kurulan bu krallık yıkılmayacak ve yerinden edilmeyecek.”²⁰¹ (212.1) Bu dördüncü krallığı yerinden edecek olan mesih kralın krallığıdır. Ve üstte “El kullanmadan yontulmuş taşı, heykele, demirden ve kilden yapılmış ayaklarına vurduğunu ve onları un ufak ettiğini gördün,” dedi.²⁰² Ama heykelin başına veya göğsüne, kollarına veya karnına vurduğunu söylemedi fakat ayakların üzerine vurduğunu söyledi. Çünkü bütün heykelde o taşın sadece ayaklara gelmesi mümkündür. Sonraki cümlede “Altın, gümüş, tunç ve demir kırıldılar,” dedi.²⁰³ Çünkü bunlardan sonra mesih kral, kral olunca dördüncü krallığa boyun eğdirecek ve heykelin tamamını kırarak. Bütün dünya heykel ve başı da Nebukadnezar diye adlandırıldı. Göğsü ve kolları Pers ve Med kralı diye, karnı ve kalçaları

¹⁹⁵ Yaratılış, 10: 2.

¹⁹⁶ Daniel, 2: 33.

¹⁹⁷ Daniel, 2: 40.

¹⁹⁸ Daniel, 2: 43.

¹⁹⁹ Daniel, 5: 26-28.

²⁰⁰ Daniel, 2: 41-43.

²⁰¹ Daniel, 2: 44.

²⁰² Daniel, 2: 34.

²⁰³ Daniel, 2: 35.

Yunanların kralı diye, bacakları ve ayakları ise Esav oğullarının krallığı diye adlandırıldı. Heykele vurarak onu parçalayan ve dünyanın tamamını dolduran taş mesih edilmiş kralın krallığıdır çünkü o bu dünyanın krallığını yok edecektir ve sonsuza kadar kral olarak kalacaktır.

(15) Daniel'in gördüğü denizden çıkan ve bir birlerinden farklı olan dört hayvan hakkındaki yorumu dinle.²⁰⁴ Onların görünümü şöyledir:

Birinci yaratık aslana benziyordu, kartal kanatları vardı. (213.1) Ben bakarken kanatları koparıldı, yaratık yerden kaldırıldı, insan gibi ayakları üzerinde doğruldu. Ona bir insan yüreği verildi.²⁰⁵

İkinci yaratık ayıya benziyordu. Bir yanı üzerinde doğrulmuştu. Ağzındaki dişlerinin arasında üç kaburga kemiği vardı."²⁰⁶

Üçüncü hayvan, "Pars gibiydi, dört kanatlı ve dört başlıydı."²⁰⁷ Dördüncü hayvan, "Korkunç, güçlü ve kuvvetliydi, büyük dişleri vardı. Yiyordu ve parçalıyordu. Artıkları da ayakları ile eziyordu."²⁰⁸

Şu durumda Daniel'in gördüğü büyük deniz bu dünyadır.²⁰⁹ Bu dört hayvan yukarıda tasvir edilmiş dört krallıktır.

(16) Ve o birinci hayvan hakkında "Kartal kanatlarına sahip olan bir aslana benziyordu," dedi. Çünkü birinci hayvan aslana benzeyen Babil Krallığı'dır. Yeremya "İsrail dağılmış sürüdür. Aslanlar onları dağıttılar. Önce Asur Kralı onu yedi. Bu ikincisine Babil Kralı Nebukadnezar galip geldi," şeklinde yazdı ve dedi.²¹⁰ Yeremya onu aslan olarak adlandırdı ve "Onun kartal kanatları vardır," dedi.²¹¹ Şöyle yazılır, Nebukadnezar hayvanlar ile çöle gittiği zaman saçını kartal tüyü gibi uzattı. O "Onun kanatlarının yolunu gördüm. Ayaklarının üzerinde bir insan gibi doğrultuldu ve ona insan yüreği verildi," dedi.²¹² (216.2) O öncelikle heykel görünümünde dünyada kullanılan her şeyden daha kıymetli olan altın ile kıyaslandı. Hayvanlar görünümünde, gücü diğer bütün hayvanlardan daha üstün olan aslana

²⁰⁴ Daniel, 7: 3.

²⁰⁵ Daniel, 7: 4.

²⁰⁶ Daniel, 7: 5.

²⁰⁷ Daniel, 7: 6.

²⁰⁸ Daniel, 7: 7.

²⁰⁹ Daniel, 7: 2.

²¹⁰ Yeremya, 50: 17.

²¹¹ Daniel, 7: 4.

²¹² Daniel, 7: 4.

benzetildi. Yine o bütün diğer kuşlardan daha üstün olan kartala benzetildi. Onun hakkında yazılan şey onda doğrulandı. Rab onun hakkında şöyle dedi:

Ben bütün ulusların boyunlarına demirden boyunduruk verdim ve onlar Babil Kralı'na yetmiş yıl kulluk edecekler. Çöl hayvanını ve gökyüzünün kuşunu da ona hizmet etmesi için verdim.²¹³

Kral altın başı benzerliğinde olduğu için insanlar ona krala yapar gibi kulluk ettiler. O çöle gittiği zaman hayvanlar bir aslan gibi ona hizmet ettiler. O saçını kartal tüyü gibi uzattığında gökyüzünün kuşları bir kartala hizmet eder gibi ona hizmet ettiler. Onun yüreği büyüklendiğinde ve saltanatın ona gökyüzü tarafından verildiğini anlamadığında insanların boynundaki demir boyunduruk kırıldı. O hayvanlarla beraber çıktı. Ona kral kalbi yerine aslan kalbi verildi. O hayvanlara karşı gururlandığı zaman ondan aslan kalbi alındı ve yerine kuş kalbi verildi. (217.1) Kartal gibi kanatları çıkınca kuşlara karşı kibirlendi. Sonra onun kanatları da koparıldı ve ona mütevazı bir kalp verildi. İnsanların krallığında, iktidarı kime isterse ona veren en yüce varlığın yönetici olduğunu öğrendiğinde o zaman insan olarak Allah'a övgüler sundu.

(17) Ve o ikinci hayvan hakkında “Ayıya benziyordu ve bir yanı üzerinde doğrulmuştu,” dedi.²¹⁴ Çünkü Pers ve Med Krallığı yükseldiği zaman o doğuda ayağa kalktı. “Ve onun ağzında üç kaburga kemiği vardı.”²¹⁵ Çünkü koç, batıya, kuzeye ve güneye gökyüzünün üç rüzgârına doğru ilerlemişti. Bu üç rüzgârı beraber tuttu. Batıdan teke gelene kadar ayının ağzındaki üç kaburga kemiğine benzer şekilde ilerledi. Sonra [teke] koça vurdu ve onun ağzındaki kaburga kemiklerini çıkardı.

(18) Ve o üçüncü hayvan hakkında “Sırtının üzerinde dört kuş kanadı olan ve dört başı olan hayvan bir parsa benziyordu,” dedi.²¹⁶ Üçüncü hayvan pars gibi güçlü olduğu için o Makedonyalı İskender idi. Çünkü pars gibi güçlüydü. Hayvan dört kanatlı ve dört başlıydı. Çünkü kendisinden sonra yönetsinler diye dört arkadaşına krallık verdi. Geldiğinde Darius'u öldürdü ve onun yerine hüküm sürdü.

(220.1) (19) Ve o dördüncü hayvan için “Aşırı korkunç, güçlü ve kuvvetli hayvan,” dedi. Bu korkunç hayvan ısırıyor, çiğniyor ve arta kalanı da ayakları ile eziyor.²¹⁷ Bu Esav

²¹³ Yeremya, 28: 14; 25: 11.

²¹⁴ Daniel, 7: 5.

²¹⁵ Daniel, 7: 5.

²¹⁶ Daniel, 7: 6.

²¹⁷ Daniel, 7: 7.

oğullarının krallığıdır. Çünkü Makedonyalı İskender kral olduktan sonra Yunanların krallığı onun oldu, çünkü bu İskender de Yunanlardandı. Fakat üçüncü hayvanın görünümü İskender’de doğrulandı. Çünkü üçüncü ve dördüncü krallık birdir. İskender on iki yıl krallık yaptı. İskender’den sonra Yunanların on yedi kralı oldu ve Seleukos Nikanor’dan Ptolemaios’a kadar iki yüz altmış dokuz yıl sürdü. Roma imparatorları²¹⁸ Augustus’tan Philippus Caesar’a kadar yirmi yedi kral vardı ve onların seneleri iki yüz doksan üç oldu. Severus’unki de on sekiz yıl olmuştur.

(20) Daniel “Ben hayvanın başındaki on boynuz hakkında düşünüyordum. On boynuz on kraldır,” dedi, ki Antiokhos zamanına kadar hüküm süren krallardır.²¹⁹ O “Bu on boynuzun arasından yükselen küçük bir boynuz vardı ve o küçük boynuzun önünde üçü düştü,” dedi.²²⁰ Çünkü Antiokhos kral olduğu zaman üç kralı alçalttı. (221.1) En Yüce’nin azizlerine karşı ve Kudüs’e karşı kibirlendi, ardından tapınağı murdar etti.²²¹ Bir buçuk hafta boyunca kurbanları ve haftalık Şabat kurbanını iptal etti, on buçuk yıl sürdü, ve Rabb’in evine zina edenleri soktu.²²² Yasanın uygulanmasını da iptal etti.²²³ Dürüst insanları öldürdü. Onları gökyüzünün kuşuna ve yeryüzünün hayvanına teslim etti. Davut’un söylediği söz onun günlerinde doğrulandı:

[Ey] Allah, uluslar senin mirasına girdiler. Senin kutsal tapınağını murdar ettiler ve Kudüs’ü harabe yaptılar. Onlar senin kullarının cesetlerini gökyüzünün kuşuna ve sadık kullarının etini de yeryüzünün hayvanına yemek olarak verdiler. Onların kanı Kudüs’ün çevresinde su gibi aktı ve onları defneden kimse olmadı.²²⁴

Çünkü bu [olay] yaşlı ve saygın Elazar ve mübarek Şemuni’nin yedi oğlu öldüğünde²²⁵ ve Yahuda ve kardeşleri gizli yerlerde yaşarlarken halkları adına mücadele ederlerken oldu.²²⁶ “O zaman boynuz kutsal olanlar ile savaştı.”²²⁷ Ve onların ordusu galip geldi. Zalim Antiokhos “Yüce varlığa karşı sözler söyledi, zamanlar ve dönemleri değiştirdi.”²²⁸ İbrahim’in sözleşmesini iptal etti ve dinlenme günü olan Şabat’ı kaldırdı. Yahudilere sünnet

²¹⁸ Metinde, “caesarlar” diye geçiyor.

²¹⁹ Daniel, 7: 8; 24.

²²⁰ Daniel, 7: 8.

²²¹ 2. Makabeler, 6: 2-4.

²²² 2. Makabeler, 6: 4.

²²³ 2. Makabeler, 6: 5.

²²⁴ Mezmurlar, 79: 1-3.

²²⁵ 2. Makabeler, 6: 18-31.

²²⁶ 2. Makabeler, 5: 27.

²²⁷ Daniel, 7: 21.

²²⁸ Daniel, 7: 25.

olmayacaklarını emretti. (224.1) Bu yüzden buna dair, “O zamanları ve mevsimleri ve kanunları değiştirmeyi düşünecek. Bir vakit, iki vakit ve yarım vakte kadar onun eline verildi,” dedi.²²⁹ Yani bu bir vakit ve vaktin yarısı bir hafta ve onun yarısıdır. Bu da on yıl ve onun yarısıdır. Tekrar “Hüküm verdiler ve krallığının sonuna kadar onu yaralamak ve yok etmek için onun hükümdarlığını ondan aldılar,” dedi.²³⁰ Gökyüzünden Antiokhos’a hüküm verildi.²³¹ Ancak kötü ve maraz şekilde hasta oldu. Kokusundan kokuşmuş olduğu için hiç kimse onun yanına yaklaşamadı. Onda kurtçuklar ürüyor ve dökülüyordu. Çünkü “Yakup’un kurduna”²³² zulüm ettiği için onun etini yediler ve hayattayken eti koktu. Çünkü Kudüs’ün insanların cesetleri gömülmemişi ve kokuşmuştu.²³³ Tanrı’nın mabedini lekelediği için onun kendi gözleri de murdar oldu. Dua etti ama katlettiği adillerin iniltisini duymadığı için o da duyulmadı. Mektup yazdı ve Yahudilere gönderdi ve onları “Arkadaşlarım,” diye çağırdı. Fakat Tanrı ona merhamet etmedi ve işkencesinde öldü.²³⁴

(21) O yine “Yüceler Yücesi’nin azizleri krallığı alacak,” dedi.²³⁵ Bunun hakkında ne söyleyeceğiz? İsrailoğulları Yüceler Yücesi’nin krallığını aldılar mı? (225.1) Haşa! Veya o halk gökyüzünün bulutlarının üzerine geldi mi? Bu onlardan geçti. Yeremya onlar hakkında “Onlara reddedilmiş gümüş deyin çünkü Rabb onları reddetti,” dedi.²³⁶ Yine “O, onları tekrar dikkate almayacak,” dedi.²³⁷ Yeşaya onlar hakkında “Geçin ve pisliklere yaklaşmayın,” dedi.²³⁸ Yüceler Yücesi’nin azizlerine dair de şöyle dedi: “Krallık ilelebet onlara miras kalacak.”²³⁹ Antiokhos’un ölümünden sonra altmış iki hafta tamamlanana kadar “Onlar kralların ve prenslerin yükü altında biraz ezildiler.”²⁴⁰ İnsanın Oğlu onları özgürleştirmek ve bir araya toplamak için geldi. Fakat “Onlar onu kabul etmediler.”²⁴¹ Onlardan ürün almaya geldi. Fakat onlar ona ürünü vermediler.²⁴² Çünkü onların şarapları “Sodom’un bağından ve Gomora’nın bahçesindendiler.”²⁴³ Çünkü bağları dikenliydi ve üzümler yabaniydi.²⁴⁴ Onların

²²⁹ Daniel, 7: 25.

²³⁰ Daniel, 7: 26.

²³¹ 2. Makabeler, 9: 5-12.

²³² Yeşaya, 41: 14.

²³³ 2. Makabeler, 9: 5-10.

²³⁴ 2. Makabeler, 9: 28.

²³⁵ Daniel, 7: 27.

²³⁶ Yeremya, 6: 30.

²³⁷ Ağıtlar, 4: 16.

²³⁸ Yeşaya, 52: 11.

²³⁹ Daniel, 7: 27.

²⁴⁰ Hoşea, 8: 10.

²⁴¹ Yuhanna, 1: 11.

²⁴² Matta, 21: 34.

²⁴³ Yasa’nın Tekrarı, 32: 32.

²⁴⁴ Yeşaya, 5: 2.

şarapları kötüydü ve ürünleri acıydı.²⁴⁵ Dikenler yumuşayamaz, sirke şarabın tabiatına dönemez, acılar da tatlı bir tabiata dönemezler.

(22) Evvela Yeşaya onlar için Yahudiye'den adamları yargıç yaptı. O adamların arasında yeni ve sevilen bir tarla ekilmişti. (228.1) Bu yargıçlar “On iki taht üzerine oturduğunda onların on iki oymağını yargılayacaklar.”²⁴⁶ O yargıçlara şöyle dedi:

Ben ve bağım arasında hükümde bulunun. Ey yargıçlar, bağıma ne yapmak lazımdı da ben yapmadım? İşte bahçe ve bağ filizleri ama onlar yabani bir asma oldular. Bağın etrafını çit ile (yani Cennetin gözcüleri ile) çevreledim. Ve kulesini (yani kutsal tapınağı) inşa ettim. Ve bağ cenderesini (yani rahiplerin vaftiz havuzunu) yaptım. Ve üzerine yağmur (yani nebilerimin sözlerini) yağdırdım. Ve Amurluların işlerinden²⁴⁷ [arındırarak?] onu budadım ve [toprağını] sürdüm. Bekledim ki üzümler (yani adalet) çıksın. Ama yabani üzümler (yani zulüm ve günah) verdi.²⁴⁸

Bağıma yapacağım şeyi dinleyin, hakimler. Onun çitini yıkacağım ve çiğnenmeye açık olacak. Kulesini talan edeceğim ve yağmaya açık olacak. Yabani otlar yaptığı için onu çorak yapacağım. O sürülmeyecek ve budanmayacak. Onun içinde dikenler ve otlar yetişecek. Onun üzerine yağmur yağdırmaları diye bulutlara emredeceğim.²⁴⁹

Cennetin gözcüleri bağın çitinden ayrıldılar. Onların güvendikleri güçlü kule devrildi. Günahlarının temizlenmesi demek olan üzüm cenderesi yıkıldı.

Bağ hatasız olduğu zaman işe yaramazken (229.1) şimdi ateş onu yakıp telef ettiğinde nasıl işe yarayacak? Ateş onun iki dalını yaktı ve içini harap etti.²⁵⁰

Çünkü iki dalı iki krallıktır ve onun harap ettiği içi ise Kudüs'tür. Birçok köle bağın sahibi tarafından onların yanına gönderildi. Onları öldürdüler ve bağın sahibine ürünler göndermediler.²⁵¹ Kölelerin arkasından, onlardan ürünler alsın ve göndericisine götürsün diye sevgili Oğul gönderildi. Onlar onu yakaladılar, bağdan dışarı attılar ve bağın çalılarında dikenleri ayırıp onun ellerine batırdılar.

²⁴⁵ Yasa'nın Tekrarı, 32: 32.

²⁴⁶ Matta, 19: 28.

²⁴⁷ Çölde Sayım, 21: 31.

²⁴⁸ Yeşaya, 5: 1-6; Yeremya, 2: 21.

²⁴⁹ Yeşaya, 5: 3-6.

²⁵⁰ Hezekiel, 15: 4-5.

²⁵¹ Bağ kiracıları benzetmesi: Matta, 21: 34-35, Markos, 12: 1-12; Luka, 20: 9-19. Afrahat burada oğlun susadığını ve acıktığını ve kiracılardan yemek istediğini ekliyor.

O acıktı ve onlardan yiyecek istedi fakat onlar bağın ürünlerinden acı olanı alıp ona verdiler.²⁵² Susadı ve onlardan içecek istedi fakat onlar ona sirke verdiler ve o içmek istemedi.²⁵³ Onlar bağda uzamış dikenlerden örgü yaptılar ve onu bağın sahibinin oğlunun başına koydular. Çünkü bağ var olduğu zaman boyunca bu ürünleri gösterdi. Sahibi onu kökünden söktü ve ateşe attı. Bağda iyi ürünler veren ve çiftçiyi sevindiren iyi asmalar dikti. Bağ Mesih'tir ve çiftçi Baba'sıdır.²⁵⁴ Bu asmalar onun kâsesinden içenlerdir. Bu yüzden bir bağ yerine başka bir bağ meydana geldi ve gelişiyse, krallığı Esav oğulları denilen Romalılara teslim etti. Esav'ın bu çocukları krallığı onu veren için koruyacaklardı.

(23) (232.3) Halk yerine²⁵⁵ seçilen kutsal halka²⁵⁶ ebedi krallık miras kaldı. “Halk olmayan halkları kıskanç olsunlar diye kışkırttı ve onları aptal bir halkla kızdırdı.”²⁵⁷ Ve kutsal halkı özgür bıraktı. “Tanrı'nın her sözleşmesi kralların ve küçük hükümdarların sorumluluğundan serbest bırakılmıştır.”²⁵⁸ Çünkü bir insan putperestlere çalışıyor olsa bile Tanrı'nın sözleşmesine dokunduğu an özgürleştirilir. Yahudiler milletler arasında esaret altında çalışıyorlardı. Bu yüzden azizler hakkında “Gökyüzünün altındaki krallığa miras kalacaklar,” dedi.²⁵⁹ Eğer o bunu Yahudiler hakkında söylediye, niçin milletler içinde esaret altında çalışıyorlar? Ve eğer onlar “Bu henüz olmadı,²⁶⁰” diye cevap verirlerse o zaman İnsanoğlu'na verilecek krallık göğün mü yoksa yerin mi olacak? Ve bak! Krallığın çocukları işaretlendiler ve bu dünyadan hürriyetlerini aldılar. [Bu dünya] şu an var olduğu için gelip krallığını alacak olan kralın gücüne boyun eğmek istemez. Fakat o sözlerini ağırbaşlılıkla tutacak. Çünkü krallığı yok etmek üzere gelirken, onlara karşı hiddetle gelmeyecek. Krallığın ait olduğu kişi²⁶¹ ikinci gelişinde her ne verdiyse onu alacak. Ve O sonsuza dek kral olacak ve onun krallığı yok olmayacak çünkü onun krallığı ebedidir.

(24) İlk krallığı Yakup'un oğullarına verdi. İshak'ın Esav'a “Kardeşin Yakup'a hizmet edeceksin,”²⁶² dediği gibi Esav'ın oğullarını da onlara tabi kıldı. Yine krallıkta başarılı olamadıkları için Yakup'un oğullarından onu aldı ve “onun ait olduğu kişi gelene dek,”²⁶³

²⁵² Matta, 25: 42.

²⁵³ Matta, 27: 34.

²⁵⁴ Yuhanna İncili, 15: 1-5.

²⁵⁵ Yani Yahudiler.

²⁵⁶ Yani İsa Mesih'e inananlar.

²⁵⁷ Yasa'nın Tekrarı, 32: 21 Romalılar, 10: 19.

²⁵⁸ Hoşea, 8: 10.

²⁵⁹ Daniel, 7: 27.

²⁶⁰ Yani, “Cennetin Krallığı henüz gelmedi.”

²⁶¹ Yaratılış, 49: 10.

²⁶² Yaratılış, 27: 40.

²⁶³ Yaratılış, 49: 10.

Esav oğullarına onu teslim ettiler ve emaneti onu verene geri teslim ederler ve onu istismar etmezler. Krallığın koruyucusu her şeyin itaat ettiği kişiye tabi olur.²⁶⁴ Bu yüzden Esav oğullarının bu krallığı onun üzerinde hâkimiyet kurmak isteyerek toplanmış olan orduya teslim olmaz. Çünkü krallık onu veren kişi tarafından korunur ve onu kendisi korur. “Esav oğullarının krallığı onu veren tarafından korunur”, diye sana yazdığım şey hakkında, sevdiğim, o krallığın mağlup olmayacağına dair şüphe duyma. Çünkü İsa isimli büyük bir adam ordusuyla gelecek ve zırh diye krallığın bütün kuvvetini kuşanacak. Araştır ve gör ki kelle sayımında onlarla beraber yazılmış.²⁶⁵ Kelle sayımında onlar arasında yazıldığı gibi ayrıca onlara yardım edecek. Onun sancağı o ülkede çoğaldı ve onlar onun zırhını kuşandılar ve savaş için bir eksiklikleri olmadı. Şayet bana “Bu önceki kralların yıllarında niçin hayvanı boyunduruk altına aldılar ve onu ele geçirdiler?” şeklinde sorarsan... Çünkü Esav oğullarının krallığı döneminde var olan krallar ve liderler kelle sayımında onlarla yazılan adamı savaşa götürmek istemediler. Bu yüzden hayvan biraz boyunduruk altına alındı. Fakat öldürülmedi.

(25) Daniel’de yazılmış olan sana yazmış olduğum şeyleri, sevdiğim, henüz sonuna kadar getirmedi ama sonunun yakınlarına getirdim. Eğer birisi onlar hakkında tartışır ona şöyle de: “Bu sözler daha bitmedi. Çünkü Tanrı’nın kelimeleri sonsuzdur ve de bitirilmezler.” Aptal insan şöyle der: “Kelimeler buraya kadar ulaşır. Üzerlerine ekleme yapmak veya onlardan eksiltmek imkânsızdır.” Tanrı’nın zenginliği hesaplanamaz ve sınırsızdır. Eğer denizden su alırsan onun eksildiği bilinmez. Eğer sahilinden kum alırsan onun sayısı azalmaz. Eğer gökyüzünün yıldızlarını sayarsan onların toplamına ulaşamazsın. Eğer bir şey tutuşturursan onu yakan şey azalmaz. Eğer Mesih’in ruhundan alırsan Mesih’ten bir şey eksilmez. Eğer Mesih sende yaşarsa tamamı senin içinde kalmaz. Eğer güneş senin evinin pencerelerinden girerse güneşin tamamı sana ulaşmaz. Sana saydığım bunların hepsi Tanrı’nın sözüyle yaratılmıştır. Bu yüzden bil ki Tanrı’nın sözüne kimse ulaşamaz ve onun sonuna erişemez. Bu yüzden bunlar hakkında münakaşan olmasın ve diyesin ki: “Bunlar böyledir. Yeter.” Fakat benden şunları duy. Bizimle aynı imana sahip kardeşlerimizden bunları araştır. Her kim kardeşinin sözleri ile dalga geçip “Benimkiler daha hikmetlidir” derse de onun sözlerini dinleme.

Savaşmaya kalkışan bu ordular hakkında sana yazdığım konu sana onları açıklayayım diye bana ifşa edilmedi. Fakat mektubun başındaki sözleri dinle: “Her kim büyüklük taslarsa,

²⁶⁴ 1. Korintliler, 15: 28.

²⁶⁵ Luka, 2: 1-2.

alçaltılacaktır.”²⁶⁶ Şayet bu ordular gelip de galibiyet elde ederlerse bile anla ki [bu sonuç] Tanrı’nın cezasıdır. Galip gelseler bile adaletli hükümde mahkum edileceklerdir. Fakat şunu böyle bil ki o hayvan kendi zamanında öldürülecek. Sen kardeşim, bu dönemde Tanrı’nın halkı üzerinde barış olması için merhamet istemeye özen göster.

II. Tercümede Geçen Şahıslar, Yerler ve Kavramlar Hakkında Açıklamalar

Genellikle Türkçe’de iyi bilinen şahıs ve yer isimleri ile Kutsal Kitap’taki isimler Türkçe’de kullanıldığı gibi bırakıldı. Diğerleri modern literatürde kullanıldığı gibi verildi. Genel başvuru kaynaklarında bulunmayan bilgiler şu eserlerden derlendi:

Akalın, Kutlu ve Zafer Duygu (ed.), *Süryani Literatürü*, (Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin), 2017.

Brock, Sebastian P. ve diğerleri (ed.), *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, (Gorgias Press, Piscataway), 2011.

Coogan, Michael David, ve diğerleri (ed.), *The New Oxford Annotated Bible: New Revised Standard Version with the Apocrypha: An Ecumenical Study Bible*, 2010.

Cross, Frank L., ve Elizabeth A. Livingstone (ed.), *Oxford Dictionary of the Christian Church*. Oxford University Press, 2009.

Ahav (h. yak. MÖ IX. yy ortaları): İsrail (Kuzey Krallığı) kralıdır. Ahav, Ben-Hadat’ı bozguna uğratmıştır.²⁶⁷ (3. Paragraf)

Antiokhos Epiphanes (IV. Antiokhos): Seleukos İmparatorluğu’nun M. Ö. 175-164 dönemindeki kralıdır. III. Antiokhos’un oğludur. Mısır’ı almak istemiş ama alamamıştır. Bir ara Yahudilere karşı yürüttüğü Helenleştirme politikasıyla nefretlerini kazanmıştır. Bu politikanın bir parçası olarak kendisini tanrılaştırmak istemiştir. (20. Paragraf)

Asur: Mezopotamya’nın kuzeyine verilen isimdir. Asurlu, o topraklarda yaşayan halktır. Asur İmparatorluğu Kuzey Yahudi Krallığı olan İsrail’i M. Ö. 720’de aldı. (4. Paragraf)

²⁶⁶ Matta, 23: 12; Luka, 14: 11; 18: 14.

²⁶⁷ I. Krallar, 20: 2.

Augustus: M. Ö. 27- M. S. 14 arasında hüküm süren Roma İmparatorluğu'nun ilk imparatorudur. Kendisinden sonra Roma imparatorları amcası Caesar ile Augustus'un adlarını imparatorluk makamının unvanları arasında kullandılar. (19. Paragraf)

Avşalom: Davut'un oğludur. İsrail halkı ile beraber Yeruslm'e giren kraldır.²⁶⁸ (3. Paragraf)

Babil: a) İbranice "kargaşa" anlamına gelir. Rabb tarafından bütün insanların dilinin karıştırıldığı ve yeryüzünün dört bir tarafına dağıtıldığı şehirdir.²⁶⁹ b) Asur Devleti'ni yıkan (II.) Babil Devletine atfen kullanılır. Bu devletin M. Ö. 586'da Yeruslm'i (Kuds) almasıyla Yahudiye Krallığı sona erdi ve Yuahudiler'in "Babil Sürgünü" başladı. (3. Paragraf)

Ben-Hadat: Aram kralıdır.²⁷⁰ (3. Paragraf)

Calut: Kutsal Kitap'a göre Filistin ordughından çıkan usta dövüşçüdür, Gatlı Goliat olarak da adlandırılır. Davut tarafından öldürülen devdir. (3. Paragraf)

Daniel: a) Babil Kralı II. Nebukadnezar (M. Ö. 605-562) zamanında Kuds'ten Babil'e sürgün edilmiş durumda yaşadığı kabul edilen, bilgeliği ve rüya yorumculuğuyla Babil Kralı'na hizmet etmiş olan soylu bir Yahudidir, b) Hezekiel Kitabı'nda bahsi geçen hikmeti ve adaleti ile meşhur eski bir bilgedir.

Daniel Kitabı: Bu Kitap Tanah'ın Ketuvim kitabına bağlı bir metindir. Daniel Kitabı'nda kendisinin ve Yahudalı yandaşlarının Babil'e sürgüne gönderildiği ve burada Nebukadnezar'ın nazarında iyi yerlere geldiği anlatılır. Saray hikâyeleri, Nebukadnezar, Belşazzar ve Medli Darius'un iktidarlık dönemlerini kapsar. Kitap dört ilahî kehanet görümü ihtiva eder. Daniel kitabının giriş kısmı İbranice ile başlar, gelişme bölümünde Ahit Aramicesi kullanılmıştır. Metnin sonuç bölümü yine İbranice'dir. Yaygın görüşe göre Daniel kitabı M. Ö. II. yy'da IV. Antiokhos Epiphanes zamanında Makabiler²⁷¹ döneminde anonim bir yazar tarafından yazılmıştır. Geç dönem yazılması nedeniyle Yahudiler tarafından Tanah'ta Neviim (Nebiler) kısmında değil, Ketuvim (Yazılar) kısmında Ester ve Ezra kitapları arasında bulunur. Ancak Daniel Kitabı'nın anlatısı Hristiyan Kilisesi tarafından farklı yorumlandığı için Eski Ahit'te Nebilere ayrılan kısımda Hezekiel ve Hoşea Kitapları arasında bulunur.

Darius: a) I. Darius, h. MÖ 522-486. Akamenid Devleti'nin dördüncü kralı olup zamanında devletin boyutları en geniş sınırlarına ulaştırmıştır. Afrahat 5. paragrafta "koç"

²⁶⁸ II. Samuel, 16: 15-16.

²⁶⁹ Yaratılış, 11: 9.

²⁷⁰ I. Krallar, 20: 1.

²⁷¹ Yahudi asi ordusudur.

simgesiyle “Batıya kuzeye ve güneye tosladı” diyerek ona atıfta bulunur.²⁷² b) III. Darius, M. Ö. 336-330 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan son Akamenid kralıdır. Büyük İskender tarafından bozguna uğratılması Afrahat tarafından 5. paragrafta “Teke koça vurdu, boynuzlarını kırdı ve onu iyice alt etti” diye tasvir edilir. Afrahat “koç Pers ve Medler’in kralı, yani Darius’tu” derken bu iki Darius’u birleştirmiş olmaktadır.

Datan ve Aviram: Ruben soyundan Eliav’ın oğullarıdır. Mısır’dan çıkıştan beri Musa’ya zorluk çıkarmışlardır ve Musa ile Harun’a son isyanlarında ceza olarak diri diri ölümler diyarına gönderilmişlerdir.²⁷³ (3. Paragraf)

Davut: İsrailoğulları’nın birleşik krallığının ikinci kralıdır (M. Ö. 1000-962) ve Kudüs kentinin kurucusu olduğu rivayet edilir. (3. Paragraf)

Elam: Bir şehirdir.²⁷⁴ M. Ö. 3000’li yıllarda bugünkü İran’ın güneybatısında bulunmaktaydı. (5. Paragraf)

Elazar: Musa’nın yeğeni olup Harun’un ölümünden sonra onun yerine geçen rahiptir. (20. Paragraf)

Esav: İshak’ın oğlu, Yakup’un abisidir. İsminin anlamı “tüylü” demektir.²⁷⁵ Afrahat, Roma İmparatorluğu’nu Esav oğullarının yönettiğinden bahseder. (3. Paragraf)

Firavun: Kutsal Kitap’ta Eski Mısır’ın yöneticilerine verilen genel ünvandır.²⁷⁶ (3. Paragraf)

Ham: Nuh’un üç oğlundan biridir. Ham oğulları Kuş, Mizraim ve Kenan’dır. Ham’ın soyundan gelenler Afrika’yı yurt edinmişlerdir. (10. Paragraf)

Haman: Ağalığı Hammedata’nın oğludur. Kral Aheşveroş tarafından yüksek bir göreve atandı. Yahudilere karşıdır.²⁷⁷ (3. Paragraf)

Hananya: Babil sürgünü sırasında Daniel’in Yahudalı üç arkadaşından biridir. Diğer arkadaşları Mişael ve Azarya’dır.²⁷⁸ (3. Paragraf)

Hiram: Tarihte Hiram I (h. MÖ X. yy’ın ortası) ve Hiram II (h. MÖ 737-729) olmak üzere iki Hiram vardır. Afrahat, metinde Sur hükümdarından bahsederken bir Hiram varmış gibi aktarmaktadır. Ancak metinde bahsi geçen Yahudilerin Babil sürgünüyle çağdaş olan II. Hiram’dır. (7. Paragraf)

Hizkiya: Ahaz oğlu Hizkiya (h. yak. 716-697) Yahuda kralıdır.²⁷⁹ (3. ve 7. Paragraf)

²⁷² Ezra, 4: 5.

²⁷³ Çölde Sayım, 16: 1-2, 16: 33.

²⁷⁴ Yeremya, 49: 34.

²⁷⁵ Yaratılış, 25: 19-26.

²⁷⁶ Mısırdan Çıkış, 1.

²⁷⁷ Ester, 3.

²⁷⁸ Daniel, 1: 6.

İlyas: Gilat'ın Tişbe kentindedir. Ahav'a, Rabb'in adıyla ben demedikçe yağmur yağmayacak der ve kuraklık olur.²⁸⁰ (3. Paragraf)

İnsanoğlu: Daniel 7: 13'te geçen kıyamete dair bir anlatıda zikredilen bir şahıstır. Daniel Kitabı'ndaki anlatıda "insanoğlu"na sonsuza kadar süreceği söylenen bir iktidar verildiği için bu anlatıdaki karakter daha sonraki Hristiyan müfessirler tarafından İsa Mesih'le özdeşleştirilmiştir.

İskender, Makedonyalı Philippos'un oğlu (Aleksandros): Makedonya kralıdır. Büyük İskender de denilir. Hüküm süresi M. Ö. 336-323. Eski Çağ tarihinde İskender'in ölümüyle Helenistik Dönem başlatılır. O dönemdeki krallıklar arasında en önemlileri Ptolemaios Krallığı (Mısır) ve Seleukos Krallığıydı (Ortadoğu). (5. Paragraf)

İsrail: a) Yahudilerin birleşik krallığından sonra M. Ö. 884 civarında oluştu ve Kuzey Krallığı olarak literatürde yerini aldı. Başkenti Samiriye'dir. M. Ö. 732-720 yılları arasında Asur Kralları III. Tiglath Pileser ve II. Sargon tarafından dağıtılarak sona erdi, b) Topluca Yahudilere verilen isimlerden biridir.

İsrailoğulları: Yakup'un soyundan gelenlere denilir. (4. Paragraf)

İzevel: Ahav'ın karısıdır. Ahav'ın mührünü kullanarak onun adına mektuplar yazıyordu.²⁸¹ (3. Paragraf)

Kabil ve Habil: Âdem ve Havva'nın çocuklarıdır. Kabil ilk doğandır. Habil daha sonra doğan çocuktur.²⁸² (3. Paragraf)

Keruv: Tanrı'nın makamıyla ilgili çok yüksek dereceden manevi koruyuculardan biri olarak kabul edilir. Afrahat metninde efsanevi dağı koruyup gölgelediği zikredilir. (7. Paragraf)

Kudüs (Yeruşalim): M. Ö. X. yüzyıldan beri Yahudilerin kutsal şehridir. (8. Paragraf)

Lut: Nuh'un oğlu Sam'ın oğlu olan Harun'un oğlu Lut'tur. ²⁸³ (3. Paragraf)

Lübnan sediri: Bir çamgildir. Çok dayanıklı olduğu için yapı malzemesi olarak bina inşasında kullanılırdı. Görkemli ve uzun boylu bir bitki olduğu için edebiyatta benzetmelerde kullanılır. (2. Paragraf)

Med: M. Ö. 678'li yıllarda şimdiki İran coğrafyasına hâkim olan imparatorluktur.

Meday ve Yavan: Yafes'in oğullarıdır.²⁸⁴ (5. Paragraf)

²⁷⁹ II. Krallar, 18: 1-2.

²⁸⁰ I. Krallar, 17: 1.

²⁸¹ I. Krallar, 21: 6-8.

²⁸² Yaratılış, 4: 1-2.

²⁸³ Yaratılış, 11: 10-27.

²⁸⁴ I. Tarihler, 1: 5.

Mısır: Antik çağdaki en büyük medeniyetlerdendir. M. Ö. 3050 yılında kurulmuştur. Firavunlar tarafından yönetilmiştir. M. Ö. 31 yılında Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir. (3. Paragraf)

Mika: Nebi olup Yeşaya ile aynı dönem yaşamıştır.²⁸⁵ (3. Paragraf)

Mordekay: Mukaddes Kitap'ın Ester Kitabı'nda geçen Pers hükümdarının çok önemli saray görevlilerinden biridir.²⁸⁶ (3. Paragraf)

Musa: Levili bir adamın oğlu olup İbrani soyundandır. Firavun'un Mısır'da Yahudilere azap çektiği dönemde Tevrat'taki Çıkış kitabında anlatıldığı üzere Yahudileri Mısır'dan çıkarıp Vaadedilmiş Topraklar'a kadar getirdi. Ama asıl önemi Sina Dağı'nda Allah'ın kendisinden başta On Emir olmak üzere en önemli yasaları almış olmasıdır.²⁸⁷ (3. Paragraf)

Nebiler: Yahudi dini geleneklerinde nebilerin önemli bir otoriter kurum olduğu bilinir. Bu otoriteyi Tanrı'dan alırlar. Elçilik vazifeleri, ilettikleri mesajlar ve öğrettikleri kutsal doktrinler ile insanlara iletirler. Bu ilahi yönleri onların insanlar tarafından eleştiriye maruz kalmalarına izin vermekteydi. ²⁸⁸ Kutsal Kitap'ta nebilerin önemli yere sahip olduklarını biliyoruz.²⁸⁹ Kutsal Kitap'ta nebi sıfatı ile ilk olarak İbrahim tanımlanır.²⁹⁰ Musa ise ilettiği mesajlardan dolayı en büyük nebi olarak bilinir.²⁹¹ Bir nebi aldığı ilahi tebliği halka iletmekle mükelleftir.²⁹² İsrail nebileri çeşitli sosyal mevkilerden gelmekteydiler. Tanrı'nın tebliğini iletmekten başka görevleri bulunmamaktadır. Mesela Amos²⁹³ ve Elişa²⁹⁴ çiftçiydi. İbrahim de bir prensti.²⁹⁵ Yahudi dini geleneğine göre kadınlar ve çocuklar da dini otoriteye sahip olabilmekteydiler.²⁹⁶ Nebiler Kutsal Ruh'un yetkisi ile konuşmaktaydılar.²⁹⁷ Sözlü geleneğin hâkim olmadığı dönemlerde mutlak ilahî otoriteyi nebiler ellerinde bulundurdu. Kralların yanına, saraylarına ve Süleyman Tapınağı'na hiç sorgulamadan girebilmekteydiler. Nebiler ilahî kelamı ifade ettikleri için söyledikleri veya yaptıkları hareketlerden dolayı sorumlu

²⁸⁵ Mika, giriş.

²⁸⁶ Ester, Giriş.

²⁸⁷ Mısırdan Çıkış, 2: 1-6.

²⁸⁸ Çıkış, 7: 1.

²⁸⁹ Yeremya, 1: 10.

²⁹⁰ Tekvin, 20: 7.

²⁹¹ Tesniye, 34: 10-12.

²⁹² Amos, 7: 14.

²⁹³ Amos, 7: 14.

²⁹⁴ I. Krallar, 19: 19.

²⁹⁵ Tekvin, 23: 6.

²⁹⁶ I. Samuel, 3: 19-20; II. Krallar, 22: 14.

²⁹⁷ Sayılar, 11: 29; 24: 4.

tutulmazlardı.²⁹⁸ Nebilerin en önemli görevi Yahudi krallarına, şayet Allah'ın emirlerini sıkı sıkı uygulamazlarsa çok ağır cezaya çarptırılacaklarını tebliğ etmek ve bu tebliğ uyarınca geleceğe yönelik kehanetlerde bulunmaktı.

Nebukadnezar: (h. MÖ 605-562) II. Babil devletinin en önemli kralının adıdır.²⁹⁹

Nebukadnezar M. Ö. 586'da Kudüs şehrini işgal edip, Yahudileri Babil'e sürgüne yollamıştır. (4. Paragraf)

Nemrut: Tekvin'e göre Nuh'un torunu ve Sümer kralıdır. (10. Paragraf)

Pers: M. Ö. 300'lü yıllarda şimdiki İran coğrafyasına hâkim olan imparatorluktur. (5. Paragraf)

Philippus *caesar*: Roma imparatoru Marcus Iulius Philippus, h. 244-249. Daha sonraki Hristiyanlar tarafından Kaisareialı Eusebios'un da aktardığı üzere Hristiyanlığı seçmiş bir imparator olarak kabul edilmiştir.

Ptolemaios: M. Ö. 330-305 arasında Mısır'da hüküm süren İskender'in komutanı ve Mısır'daki Ptolemaios hanedanının kurucusudur. (19. Paragraf)

Ramot-Gilat: Öncesinde İsrail'in olan daha sonra Aramlıların eline geçen şehirdir.³⁰⁰ (3. Paragraf)

Sam: Nuh'un oğludur. Yafes'in büyüğüdür.³⁰¹ Esav oğullarıdır. (10. Paragraf)

Sanherib: Hizkiya'nın krallığının on dördüncü yılında Asur kralıdır (M. Ö. 705-681). Yahuda'nın bütün surlu kentlerini ele geçirmiştir.³⁰² (3. Paragraf)

Seleukos Nikanor: Büyük İskender'in Makedon kumandanıdır. Ortadoğu'da hüküm süresi M.Ö. 305-281'dir. Seleukos Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilir. (19. Paragraf)

Severus: Roma İmparatoru Septimius Severus (h. MS 193-211). (19. Paragraf)

Sodom ve Gomora: İşledikleri günahlardan ötürü gökyüzünden düşen ateş ile yanan kentlerdir.³⁰³ (3. Paragraf)

Sus Kalesi: Elam ilinde bulunan kaledir.³⁰⁴ (5. Paragraf)

Süleyman: Birleşik Yahudi Krallığı'nın Davut'tan sonraki kralıdır (h. gel. yak. MÖ X. yy. ortaları). Afrahat'ın metinlerinde o ve babası meshedilmiş krallar olmalarıyla zikredilmektedirler.

²⁹⁸ Yeremya, 26: 12-16.

²⁹⁹ II. Krallar, 24: 1.

³⁰⁰ I. Krallar, 22: 3.

³⁰¹ Yaratılış, 10: 1, 10: 21.

³⁰² II. Krallar, 18: 13.

³⁰³ Yaratılış, 19: 24.

³⁰⁴ Daniel, 8: 2.

Şmuni: II. Makabiler 7’de bahsedilen yedi oğluyla beraber şehit edilen dindar Yahudi kadını.
(20. paragraf) Kutsal Kitap’ta adı verilmese de Süryani Ortodoks kilisesinde geleneksel olarak Şmuni diye adlandırılır.

Şeol: Yahudilik inancında ölümlerin gideceği karanlık uçurumdur. (3. Paragraf)

Ulay Nehri: Elam şehrine yakın bir ırmaktır. Kutsal kitapta iki yerde adı geçer.³⁰⁵ (5. Paragraf)

Yafes: Nuh’un oğludur.³⁰⁶ Esav oğulları ve Sam oğulları bu soydan gelmektedir. (10. Paragraf)

Yahuda: Yakup’un oğlu, Yusuf’un kardeşidir.³⁰⁷ (20. Paragraf)

Yahudiye: a) yak. M. Ö. VIII. yy’dan M. Ö. 586’ya kadar ayakta kalmış olan, başkenti Yerusâlim (Kudüs) olan Güney Yahudi Krallığı (Kuzey’deki krallık için bkz “İsrail”),
b) Filistini de içine alan Roma İmparatorluğu’nun bir eyaletidir. (7. Paragraf)

Yakup: İshak’ın oğlu, Esav’ın kardeşidir. Yakup, abisi Esav’ın ilk evlat olma hakkını alıyor.³⁰⁸ (3. Paragraf)

Yeşaya: Tanah’ta bahsi geçen bir nebidir. (M. Ö. VII. yüzyıl) (3. Paragraf)

Yeremya: M. Ö. VI. yüzyılda Kudüs’te kral Yoşia zamanında yaşamış bir nebidir. Yahuda krallığının Babil krallığına yenik düştüğü zamanın tanığıdır. (8. Paragraf)

Yoav: Davut’un görevlendirdiği ordu komutanıdır.³⁰⁹ (3. Paragraf)

Yusuf: Yakup’un on iki oğlundan biridir. Tanrı tarafından rüyaları yorumlama ilmi bahşedilmiştir. (3. Paragraf)

³⁰⁵ Daniel, 8: 2-8: 16.

³⁰⁶ Yaratılış, 10: 1.

³⁰⁷ Yaratılış, 38: 1.

³⁰⁸ Yaratılış, 25: 26-32.

³⁰⁹ II. Samuel, 8: 16.

Ek 1: Roma İmparatorları

284-305 Diocletianus

286-305 Maximianus

305-306 I. Constantius

305-311 Galerius

306-307 Severus

306-337 I. Constantinus

308-324 Licinius

310-313 Maximinus

337-340 II. Constantinus

337-350 Constans

337-361 II. Constantius

361-363 Iulianus

363-364 Iovianus

364-375 Valentinianus

364-378 Vales

367-383 Gratianus

375-392 II. Valentinianus

379-395 I. Theodosius

Doğu İmparatorları

383-408 Arcadius

408-450 II. Theodosius

450-457 Marcianus

457-474 I. Leo

474-491 Zeno

491-518 Anastasius

518- 527 I. Iustinus

527-565 Iustinianus

565-578 II. Iustinus

578-582 II. Tiberus

582-602 Mauricius

602-610 Phocas

610-641 Heraclius

Bati İmparatorları

393-423 Honorius

425-455 III. Valentinianus

455-456 Avitus

457-461 Maiorianus

461-465 Severus

467-472 Anthemius

472 Olybrius

473-475 Iulius Nepos

475-476 Romulus (Augustulus)

Zorba İmparatorlar

289-293 Carausius

293-296 Allectus

306-312 Maxentius

307-310 Maximianus

350-353 Magnentius

350 Vetrano

365-366 Procopius

383-388 Magnus Maximus

392-394 Eugenius

407-411 III. Constantinus

423-425 Ioannes³¹⁰

³¹⁰ Roma İmparatorları için bkz. Mitchell, age, ss. 721-722.

Ek 2: Sasani İmparatorları

224-240 I. Ardeşir

240-272 I. Şapur

272-273 Hormizd

273-276 I. Behram

276-293 II. Behram

293 III. Behram

293-302 Narses

302-309 Hormizd

309-379 II. Şapur

379-383 II. Ardeşir

383-388 III. Şapur

399-420 I. Yezdigerd

420-439 V. Behram

439-457 II. Yezdigerd

457-459 III. Hormizd

459-484 Peroz

484-488 Balash

488-496 I. Kavad

496-498 Zamasp

499-531 I. Kavad (tekrar)

531-579 I. Hüsrev

579-590 IV. Hormizd

590-628 II. Hüsrev

628 Kavad Siroe

628-630 III. Ardeşir

630-631 çok sayıda zorba imparator

631-633 IV. Hüsrev

633-651 III. Yezdigerd³¹¹

³¹¹ Sasani İmparatorları için bkz. Mitchell, age, ss. 722-723.

KAYNAKÇA

Kaynaklar:

Afrahata Dair:

ASSEMANI, J. S., *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*, 3. Cilt, 1. Kısım. de Propaganda Fide, Roma, 1719-1728.

FORGET, Jacques, *De vita et scriptis Aphraatis Sapientis Persae*, Valinthat, Leuven, 1882.

GRAFFIN, René, *Patrologia Syriaca*, 1. Bölüm, 1. Cilt, Firmin-Didot, Paris, 1894.

GWYNN, John, Ephraim the Syrian, *The Life and Essential Writings of Efraim the Syrian*, Revelation Insight, Haines City, Florida, 2011.

GWYNN, John, "Aphrahat", Philip Schaff ve Henry Wace, genel ed., *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church: Second Series Translated into English with Prolegomena and Explanatory Notes*, 13. Cilt, 2. Bölüm, ss. 113-433. James Parker, Oxford, 1898.

Diğerleri:

BAR 'EBROYO, Gregorios, *Abu'l Farac Tarihi*, C. 2, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK: Ankara, 1999.

DUVAL, Rubens, *Lexicon Syriacum auctore Hassano bar Bahlule*, 3. Cilt, Leroux, Paris, 1888-1901.

Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Ahit), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 2016.

SOZOMENUS, Hermias, *Ecclesiastical History*, revize eden: Chester D. Hartranft, *Nicene and Post Nicene Fathers*, Seri: 2, C. 2, ed. Philip Schaff – Henry Wace, New York, 1886.

WRIGHT, William, *Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum Acquired Since the Year 1838*, 2. Cilt, British Museum, Londra, 1871.

Çalışmalar (İkincil Kaynaklar):

- ADAM, Baki ve KATAR, Mehmet, *Dinler Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını No:1151, Eskişehir, 2005.
- ALICI, Mehmet, *Kadim İnan'da Din: Monoteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı*, Ayışığı Kitaplar, İstanbul, 2012.
- ANASTOS, Milton V., "The Edict of Milan (313): A Defence of its Traditional Authorship and Designation", *Revue des études byzantines*, C. 25, 1967, ss. 13-41.
- ATİYA, Aziz Suryal, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, ter. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul 2005.
- BALL, Warwick, *Rome in the East: The Transformation of an Empire*, Routledge: London-New York, 2014.
- BARNES, Timothy D. *Constantine: Dynasty, Religion and Power in The Later Roman Empire*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2014.
- BARSAVM, Patrik İgnatius Efrem I., *Saçılmış İnciler*, Çev. Zeki Demir, Resim Ofset Yayınevi, İstanbul, 2005.
- BİLGİÇ, Emine, "Geç Roma İmparatorluk Çağında Roma-Sasani İhtilaları: Roma'nın Doğu Sınırları" Yayınlanmamış Tez Çalışması, *Akdeniz Üniversitesi*, Antalya, 2012.
- BODY, James W. ve Donald A. "Is Zoroastrianism Dualistic or Monotheistic", *Journal of the American Academy of Religion*, 1979, ss. 557-88.
- BOKÖRLAG, Bethil, *Mezopotamya Uygarlığında Süryani Halkı*, Anadolu Ofset, 2008.
- BROCK, Sebastian P., *A Brief Outline of Syriac Literature*, Kottayam, St. Ephrem Ecumenical Institute, Hindistan, 1997, çev. Kutlu Akalın ve Zafer Duygu, *Süryani Literatürü*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2017.
- "Afrahat", *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, ed. Sebastian P. Brock, Aaron Michael Butts, George Anton Kiraz ve Lucas Van Rompay, Gorgias Press, Piscataway, 2011, ss. 24-25.
- *Brief outline of Syriac Literature*, St. Ephrem Ecumenical Research Institute, Baker Hill: Kottayam, India 1997.
- BROWN, Peter, *Geç Antikçağ Dünyası*, Türkçe çev. Turhan Kaçar, Alfa, İstanbul, 2016.

CAMERON ve HALL, Averil and Stuart G., *Eusebius' Life of Constantine*, Clarendon, New York, Oxford, 2002.

CASIDAY, Augustine, *The Orthodox Christian World*, Routledge, New York, 2012.

ÇELİK, Mehmet, *Süryanî Kilisesi Tarihi*, İstanbul, 1987.

-----, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri*, Akademi Yayınları, İzmir, 1999.

DARYAEE, Touraj, "Memory and History: The Construction of the Past in Late Antique Persia," *Nāma-ye Irān-e Bāstan/The International Journal of Ancient Iranian Studies* 1/2, 2001-02, ss. 493–503.

DIGNAS, Beate ve WINTER Engelbert, *Rome and Persia in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

DUYGU, Zafer, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ Hıristiyanlık İslam Siyasi Tarih*, Divan Kitap, Ankara, 2016.

-----, "Konstantinus'tan Teodosyus'a: Hıristiyanlığın Roma Siyasal Sistemiyle Entegrasyonu Süreci", Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2015.

-----, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Yayınları, İstanbul, 2017.

-----, ve Kutlu Akalın, *Kristolojiye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*, (İstanbul: Divan Yayınları), 2018.

-----, *İsa, Pavlus, İnciller: Hıristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?*, (İstanbul: Düşün Yayınları), 2018.

-----, "İsa'nın Yeni Ahit'te Tanrı Oğlu Olarak Tanımlanması Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59: 1, 2018, ss. 155-181.

DODGEON, Michael H. Ve LIEU Samuel N. C., *The Roman Eastern Frontier and The Persian Wars (AD 226-363): A Documentary History*, Routledge, Londra, 2002-1994.

D'SOUZA, Dinesh, *What's So Great About Christianity*, Regnery, Washington, 2007

ELIADE, Mircea, *Dinsel İnançlar Tarihi I.*, Kambalçı Kitabevi, İstanbul, 2003.

EHRlich, Carl S., *Understanding Religions: Judaism*, The Rosen Publishing, NY 2010.

FERD, Bakırî, Ali Asgar-Şerîfî Gulâmhuseyn, *Târih-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran, 1381.

- GARTHWAITE, Gene R., *The Persians*, Blackwell, İngiltere, 2008.
- GAVIN, Frank, *Aphraates and The Jews: A Study of the Controversial Homilies of the Persian Sage in Their Relation to Jewish Thought*, Gorgias Press, Piscataway, 2009.
- GELDART, Anne, *Judaism*, Heinemann, Oxford, 2002.
- GREGORY, Timothy E., *Bizans Tarihi*, (Çev. E. Ermert), YKY., İstanbul, 2016.
- , *A History of Byzantium*, Second Edition, Wiley-Blackwell, 2010.
- HALE, Rosemary Drage, *Christianity*, Rosen, NY, 2010.
- HEKSTER, Oliver, *Rome and its Empire AD 193 – 284*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2008.
- HINNELLS, John R., *The Zoroastrian Diaspora: Religion and Migration*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- JARKINS, Stephanie K. Skoyles, *Aphrahat the Persian Sage and the Temple of God*, Gorgias Press, Piscataway, 2008.
- KAÇAR, Turhan, “Ebiyonitler’den Arius’a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C. XLIV, S. 2, 2003, ss. 187-206.
- , “Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar M. S. 226-363 Emperyal İdeoloji ve Kriz”, *Tarih Dergisi*, Sayı 47, İstanbul, 2009, ss. 1-22.
- KEENE, Michael, *This is Judaism*, Stanley Thornes, İngiltere 1996.
- KERSAW, Stephen P., *A Brief History of the Roman Empire: Rise and Fall*, Londra, 2013.
- KİRAZ, George, “Matay, Dayro d-Mor,” Brock ve diğerleri, ed., *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, NJ, ABD: Gorgias, Piscataway, 2011, ss. 280-281.
- KÜTÜK, Ahmet, “Nusaybinli Aziz Yakup ve Nusaybin Şehrinin Manevi Savunması (M.S. 338-350)”, *Mukaddime*, Sayı 5, 2012, ss. 1-24.
- LEWIS, Bernard, *Ortadoğu, Hristiyanlığın Başlangıcından Günümüze Ortadoğu’nun İki Bin Yıllık Tarihi*, (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2005.
- MITCHELL, Stephen, *A History of the Later Roman Empire: AD 284-641*, Wiley- Blackwell, Oxford, 2014, Çev. Turhan Kaçar, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*, TTK, Ankara, 2016.

- PENNEY, Sue, *Discovering Religions: Judaism*, Heinemann, 1999.
- RESÛL, Purziyâ, *Târîh-i Temeddün ve Ferheng-i îrân-i Bâstân*, Tahran, 1385.
- POTTER, David S., *A Companion to Roman Empire*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2010.
- RASSAM, Suha, *Christianity in Iraq, Its Origins and Development to the Present Day*, Gracewing, Leominster, İngiltere, 2002.
- ROSE, Jenny, *Zoroastrianism, an Introduction*, I.B. Tauris, Londra, 2014.
- ROUT, Patrick Le, *Roma İmparatorluğu*, Türkçe çev. İsmail Yerguz, Dost Kitapevi, Ankara, 2006.
- SHAYEGAN, R. M., “On the Rationale behind the Roman Wars of Šābuhr II the Great”, *Bulletin of the Asia Institute*, New Series C. 18, 2004, ss. 111-133.
- SCHIPPMAN, Klaus, *Grundzüge der Geschichte des Sasanidischen Reiches*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1990.
- STEELE, Philip, *Passport to the Past The Roman Empire*, Rosen Central, New York, 2009.
- YÜCEL, Muhammet, *Erken Dönem Sasani Tarihi ve Sikkeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- YILDIRIM, Nimet, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yay., İstanbul, 2012.
- WALBURG, K. Mosig, “Zur Schlacht bei Singara”, *Historia* 48, 1999, ss. 330–384.
- WIESEHÖFER, Josef, *Ancient Persia*, New York: I. B. Tauris, 1996.